

RAPORT KOŃCOWY Z EWALUACJI ZEWNĘTRZNEJ WDROŻENIA LOKALNEJ STRATEGII ROZWOJU LOKALNEJ GRUPY DZIAŁANIA „KRAINA MLEKIEM PŁYNAĆA”

W raporcie przedstawiono w sposób zwięzły ustalenia i zalecenia poczynione w trakcie przeprowadzania badania ewaluacyjnego LGD Kraina Mlekiem Płynąca z siedzibą w Małym Płocku województwo podlaskie

Badanie ewaluacyjne finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego na lata 2014-2020

Mały Płock, styczeń 2023 r.

Wykonawca:

MM CONSULT sp. z o.o.

ul. Płocka 15c lok. 4

01-231 Warszawa

tel. 660 288 138

KRS: 0000813826

REGON384866265

NIP 5272912031

e-mail: kontakt@strefaplus.com

Zamawiający:

Lokalna Grupa Działania „Kraina Mlekiem Płynąca”

ul. Krótka 15

18-516 Mały Płock

KRS 0000580181

REGON 362774103

NIP 2910225872

Telefon: +48 86 279 19 10

E-mail: biuro@krainamlekiemplynaca.pl

Adnotacja:

Usuwanie barier i zapewnienie dostępności dla wszystkich obywateli, w tym przede wszystkim osób doświadczających trudności w mobilności czy percepcji, stanowi jedno z kluczowych zadań państwa urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej. Niniejszy dokument nie został wyjustowany celem zapewnienia większej dostępności dla osób z niepełnosprawnością wzrokową. Dokument został opracowany zgodnie ze standardami określonymi w Programie Dostępność Plus 2018-2025 mając na uwadze realizację przepisów ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (tj. Dz. U. z 2020 r. poz. 1062). Jeżeli inaczej nie wskazano dane zaprezentowane przedstawione są na grudzień 2022 r.

Spis treści

Rozdział 1. Streszczenie najważniejszych wyników badania	4
Rozdział 2. Opis przedmiotu badania uwzględniający cele i zakres ewaluacji	5
Rozdział 3. Opis metodologii wraz z opisem sposobu realizacji badania	10
Rozdział 4. Kontekst realizacji badania	11
Podrozdział 4.1 Charakterystyka partnerstwa lokalnego	11
Podrozdział 4.2. Charakterystyka obszaru i ludności objętej wdrażaniem LSR	12
Rozdział 5. Opis wyników badania wraz z ich interpretacją	27
Podrozdział 5.1. Ocena wpływu na główne cele LSR	27
Podrozdział 5.2. Ocena wpływu LSR na kapitał społeczny	34
Podrozdział 5.3. Ocena wpływu LSR na przedsiębiorczość	36
Podrozdział 5.4. Ocena wpływu LSR na turystykę i dziedzictwo kulturowe	38
Podrozdział 5.5. Ocena wpływu LSR na grupy defaworyzowane	39
Podrozdział 5.6. Ocena wpływu LSR na innowacyjność	43
Podrozdział 5.7. Ocena realizacji projektów współpracy	44
Podrozdział 5.8. Ocena funkcjonowania LGD	47
Podrozdział 5.9. Ocena procesu wdrażania LSR	52
Podrozdział 5.10. Wartość dodana podejścia LEADER	55
Rozdział 6. Podsumowanie zawierające najważniejsze rekomendacje	57
Spis ilustracji	62
Aneksy tworzone w toku realizacji badania	64

Rozdział 1. Streszczenie najważniejszych wyników badania

Niniejszy rozdział zawiera streszczenie wniosków badawczych oraz prezentację najważniejszych informacji o budżecie, jakim dysponowała LGD w latach 2016-2022

Niniejsze badanie stanowi ewaluację zewnętrzną wykonaną przez niezależnego ewaluatora zgodnie z Wytycznymi Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi nr 10/1/2022 z dnia 31 maja 2022 r. w zakresie monitoringu i ewaluacji strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020¹. Badanie (ewaluacja ex-post) przeprowadzone zostało w okresie od grudnia 2022 r. do stycznia 2023 r. i obrazuje stan realizacji LSR na grudzień 2022 r.

Raport zawiera syntetycznie i przekrojowo omówione otrzymane wyniki badania. Rekomendacje przedstawione w raporcie zostały sformułowane na podstawie wniosków wynikających z przeprowadzonych badań, mających pokrycie w informacjach prezentowanych w raporcie końcowym. W raporcie wskazano głównie rekomendacje bazujące na doświadczeniach wdrożeniowych LSR z mijającego okresu programowania PROW na lata 2014-2020 i RPOWP 2014-2020 i odnoszące się do kolejnego okresu programowania środków PS WPR 2023-2027.

Realizacja finansowa i rzeczowa LSR jest na bardzo wysokim poziomie. Analiza finansowa realizacji celów LSR pokazuje, że wydatkowano niemal wszystkie dostępne środki pomocowe w ramach LSR (EFRR, EFS, EFRROW) w kwocie 22,4 mln zł z dostępnego limitu środków w kwocie 23 mln zł. Pozostałe do wydatkowania blisko 600 tys. zł planuje się wydatkować w ramach zaplanowanych w I kwartale 2023 roku naborach. Spośród wskaźników oddziaływania nie osiągnięto zakładanych wartości wskaźnika mierzącego saldo migracji, co było spowodowane czynnikami zewnętrznymi nie odnoszącymi się do procesu realizacji LSR. Efektem wsparcia przedsiębiorczości na obszarze LSR było tworzenie nowych miejsc pracy. Łącznie z nowymi miejscami pracy oszacować można że do końca 2023 roku powstanie 94 nowe miejsca pracy (z czego 22 ze środków EFS i 72 projekty ze środków PROW 2014-2020).

Wskaźniki monitorowania LSR zostały dobrane rzetelnie i zgodnie z metodologią SMART. Realizacja LSR przyczyniła się w znacznym stopniu do rozwoju przedsiębiorczości na obszarze LSR. Analiza danych sprawozdawczych pokazała, że poprzez udzielane dotacje LGD przyczyniła się do budowania lokalnego potencjału w zakresie infrastruktury rekreacyjnej w ramach dotacji udzielanych dla gmin członkowskich. LGD skutecznie wpływało swoimi

¹ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 (PROW 2014-2020) został opracowywany na podstawie przepisów Unii Europejskiej. Program jest elementem systemu polityki rozwoju kraju. Celem głównym PROW 2014 – 2020 jest poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Cele Programu realizowane są przez różnorodne działania skierowane do szerokiego grona beneficjentów. Instytucją Zarządzającą PROW 2014-2020 w Polsce jest Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, natomiast instytucjami wdrażającymi są w zakresie tzw. działań samorządowych w tym działania 19. Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER są Samorządy Województw.

działaniami na pomoc dla osób zaliczonych do grupy defaworyzowanej. LGD aktywnie wspierała również projekty innowacyjne. W tym celu stosowano dedykowane tym projektom kryterium innowacyjności operacji.

Nie zidentyfikowano problemów na etapie wdrożenia projektu współpracy.

Badanie pokazało, że jakość składanych projektów wybieranych we wszystkich obszarach tematycznych była wysoka, głównie za sprawą kompetentnego i profesjonalnego doradztwa świadczonego przez pracowników biura LGD. Do 2022 roku zorganizowanych zostało również 50 spotkań informacyjno-konsultacyjnych LGD z mieszkańcami. Liczba podmiotów, którym udzielono indywidualnego doradztwa na koniec 2022 roku wyniosła 262 podmiotów; na podstawie danych sprawozdawczych LGD udzielono doradztwa dla 117 osób fizycznych i 145 instytucjonalnych (tj. przedstawicielei gmin, GOK, OSP, lokalnych organizacji pozarządowych). Liczba odwiedzin strony internetowej LGD do 2022 roku wyniosła ponad 915 tys. Pracownicy i członkowie Rady LGD uczestniczyli w szkoleniach i warsztatach dotyczących tematyki wdrożenia LSR, zmian w przepisach prawa regulujących wdrożenie LSR. Liczba osobodni szkoleniowych pracowników wyniosła 45, natomiast osobodni członków organów 111.

Analiza desk research, badania terenowe oraz wywiady ankietowe prowadzone w ramach badania ewaluacyjnego pokazały generalnie dobrą ocenę działalności LGD. LGD prowadziło stronę internetową, choć nie prowadzono Fanpage stowarzyszenia na Facebook-u, czego wydaje się brakować do zapewnienia skutecznej komunikacji z wykorzystaniem mediów społecznościowych. Z uwagi na obciążenia administracyjne związane z wdrożeniem wielofunduszowej LSR, LGD nie pozyskiwało dodatkowych środków poza LSR na realizację zadań i projektów wskazanych w lokalnej strategii rozwoju.

W toku badania sformułowano szereg rekomendacji odnoszących się głównie do nowej LSR 2023-2027 bazując na wnioskach wdrożeniowych realizowanej LSR 2014-2020. W rozdziale podsumowującym badania znalazło się syntetyczne zestawienie tych rekomendacji.

Rozdział 2. Opis przedmiotu badania uwzględniający cele i zakres ewaluacji

Niniejszy rozdział zawiera wskazanie opisu przedmiotu badania, opis instrumentu RLKS i inicjatywy LEADER w ramach której wdrażana była LSR poddana ewaluacji

Niniejsze badanie ewaluacyjne zrealizowane zostało zgodnie z metodologią określoną w Wytycznych Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi nr 10/1/2022 z dnia 31 maja 2022 r. w zakresie monitoringu i ewaluacji strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 oraz Podręcznikiem monitoringu i ewaluacji LSR opracowanym przez MRiRW. Badanie dotyczy oceny końcowej wdrożenia LSR przez lokalną grupę działania.

Zgodnie z Wytycznymi MRiRW zakres raportu końcowego z badania obejmujący poniższe obszary analiz:

Tabela 1 Zakres oceny i pytania badawcze badania ewaluacyjnego ex-post LGD

Obszar analizy	Pytanie badawcze
Ocena wpływu na główny cel LSR (jeśli inny niż obszary poniżej)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Jaki jest stopień osiągnięcia celu głównego i przypisanych do niego wskaźników LSR?
Ocena wpływu na kapitał społeczny	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Jaki jest wpływ LSR na kapitał społeczny, w tym w szczególności na aktywność społeczną, zaangażowanie w sprawy lokalne? ▪ W jaki sposób należałoby wspierać rozwój kapitału społecznego w przyszłości?
Przedsiębiorczość	<ul style="list-style-type: none"> ▪ W jakim stopniu realizacja LSR przyczyniła się do rozwoju przedsiębiorczości? ▪ Czy i w jaki sposób wspieranie przedsiębiorczości w ramach kolejnych edycji LSR jest wskazane?
Turystyka i dziedzictwo kulturowe	<ul style="list-style-type: none"> ▪ W jakim stopniu LSR przyczyniła się do budowania lokalnego potencjału w zakresie turystyki i dziedzictwa kulturowego? ▪ W jakich kierunkach należy wspierać rozwój lokalnego potencjału turystycznego?
Grupy defaworyzowane	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Czy w LSR właściwie zdefiniowano grupy defaworyzowane oraz czy realizowane w ramach LSR działania odpowiadały na potrzeby tych grup? ▪ Jaki był wpływ LSR na poziom ubóstwa i wykluczenia społecznego? ▪ Jakie działania należy podejmować w skali lokalnej na rzecz ograniczania ubóstwa i wykluczenia społecznego?
Innowacyjność	<ul style="list-style-type: none"> ▪ W jakim stopniu projekty realizowane w ramach LSR były innowacyjne? ▪ Jakie można wyróżnić typy innowacji powstałych w ramach LSR?
Projekty współpracy	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Jaka była skuteczność i efekty działania wdrażania projektów współpracy? ▪ Jaką formę i zakres powinny przyjmować projekty współpracy w przyszłości?
Ocena funkcjonowania LGD	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Czy sposób działania partnerów w ramach LGD pozwalał na efektywną i skuteczną realizację LSR? ▪ Jaka jest skuteczność i efektywność działań biura LGD (animacyjnych, informacyjno-promocyjnych, doradczych)? ▪ Jakie zmiany należy wprowadzić w działaniach LGD by skuteczniej realizowała LSR?

<p>Ocena procesu wdrażania</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Czy realizacja finansowa i rzeczowa LSR odbywała się zgodnie z planem? ▪ Czy procedury naboru, wyboru i realizacji projektów były wystarczająco przejrzyste i przyjazne dla beneficjentów? ▪ Czy kryteria pozwalały na wybór najlepszych projektów (spójnych z celami LSR)? <p>Czy przyjęty system wskaźników pozwalał na zebranie wystarczających informacji o procesie realizacji LSR i jej rezultatach?</p>
<p>Wartość dodana podejścia LEADER</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Czy działalność LGD wpływa na poprawę komunikacji pomiędzy różnymi aktorami, budowanie powiązań między nimi i sieciowanie? ▪ Czy stworzony dzięki wsparciu w ramach LSR potencjał rozwojowy jest w dostateczny sposób wykorzystywany i promowany? ▪ Czy projekty realizowane w ramach LSR są spójne ze zidentyfikowanym potencjałem rozwojowym obszaru objętego LSR i czy te projekty przyczyniają się do jego wzmocnienia? ▪ Czy przeprowadzone w ramach LSR inwestycje są komplementarne względem siebie lub względem wiodącego projektu/tematu określonego w LSR?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Wytycznych MRiRW nr 10/1/2022 z dnia 31 maja 2022 r. w zakresie monitoringu i ewaluacji strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020

Tytułem wprowadzenia należy wskazać, że **LGD wdrażała wielofundusową LSR wykorzystując środki EFRROW w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 (PROW 2014-2020) oraz środki EFS i EFRR dostępne w Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Podlaskiego na lata 2014-2020 (RPOWP 2014-2020)**. Funkcję Instytucji Zarządzającej dla RPOWP 2014-2020 pełni Zarząd Województwa Podlaskiego, który był stroną Umowy ramowej zawartej z LGD dotyczącą wdrożenia lokalnej strategii rozwoju w okresie programowania 2014-2020.

Rozwój lokalny kierowany przez społeczność (RLKS) jest jednym z instrumentów wspierających rozwój terytorialny w perspektywie finansowej 2014-2020. Celem RLKS jest wzrost aktywności społeczności lokalnych oraz wspieranie oddolnych inicjatyw na rzecz rozwoju lokalnego. RLKS został wprowadzony w perspektywie 2014-2020, jednak zawiera elementy podejścia LEADER z poprzedniej perspektywy finansowej i zachowuje jego podstawowe założenia², tj.:

² Zasady realizacji instrumentu Rozwój lokalny kierowany przez społeczność w Polsce, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa, kwiecień 2014 r., s. 3.

Wykres 1 Cechy inicjatywy LEADER

Źródło: opracowanie własne

W perspektywie 2014-2020 wprowadzono udogodnienie polegające na możliwości stosowania instrumentu RLKS również poza obszarami wiejskimi. W efekcie powstał 1 instrument dla czterech funduszy³. Na poziomie krajowym podstawowym aktem prawnym regulującym zasady wdrożenia LSR jest ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o rozwoju lokalnym z udziałem lokalnej społeczności (tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 943) oraz rozporządzenia wykonawcze MRIRW określające szczegółowe zasady i tryb pomocy na poszczególne działania, szczególnie działanie 19. Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER, natomiast w zakresie EFS i EFRR podstawowym dokumentem określającym zakres pomocy był RPOWP 2014-2020 i Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego na lata 2014-2020.

³ Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego (EFMR), Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) i Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS).

Jednym z wymagań postawionych przed lokalnymi grupami działania jest prowadzenie monitoringu i ewaluacji wdrożenia LSR. Prowadzenie ewaluacji jest jednym z integralnych elementów funkcjonowania LGD i realizacji LSR. W dobie szybkich i trudnych do przewidzenia zmian (zarówno na poziomie globalnym, Unii Europejskiej, jak również krajowym, regionalnym czy lokalnym), szczególnie w długiej perspektywie planowania strategicznego, ryzyko dezaktualizacji założeń i wynikających z nich szczegółowych rozwiązań organizacyjnych, proceduralnych, finansowych jest integralnym elementem wdrażania każdej LSR.

W literaturze tematu można znaleźć wiele definicji ewaluacji, podkreślających różne aspekty samego procesu ewaluacji, uwypuklających jej zróżnicowane cele, czy też odmienne kryteria samego momentu oceny. Najszerzej ujmując, ewaluacja to systematyczne badanie społeczno-ekonomiczne oceniające jakość i wartość programów publicznych⁴. Według Komisji Europejskiej ewaluacja to „ocena interwencji publicznej pod kątem jej rezultatów, oddziaływania oraz potrzeb, które ma spełniać/miała zaspokoić”⁵. Ewaluacja jest standardem współczesnego zarządzania w sektorze publicznym – stanowi integralny element zarządzania przez cele i działania (ang. Management by objectives, Activity-Based Management)⁶ oraz promowanego w UE do końca lat 90-tych „Przejrzystego i efektywnego zarządzania” (ang. Sound and Efficient Management)⁷.

⁴ Użycie angielskiego terminu jest bardziej wskazane z kilku powodów. „Ewaluacja” jest procesem. „Ocena” jest tylko jednym z elementów tego procesu. Według niektórych podejść osąd nie zawsze jest kluczowy w procesie ewaluacji, a może być nawet pominięty (akcent stawia się wtedy na interakcje i animacje negocjacji pomiędzy uczestnikami programu). Użycie terminu „ocena” koncentruje uwagę wyłącznie na jednym elemencie, przypisując mu cechy całego procesu, a także wyłącza cały szereg alternatywnych podejść. Wreszcie, po trzecie, „ewaluacja” to nie tylko pojedyncze działanie, ale dziedzina wiedzy. Jak zauważa Kierzkowski (Kierzkowski T., Ocena (ewaluacja) programów i projektów o charakterze społeczno-gospodarczym w kontekście przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2002, s. 10), ze względów semantycznych trudno byłoby więc określać terminem „ocena” zespół koncepcji teoretycznych.

⁵ European Commission, Focus on Results: Strengthening Evaluation of Commission Activities, SEC2000/1051, European Commission 2000.

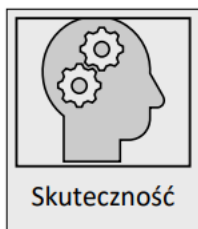
⁶ Dahler-Larsen P., „Evaluation in public management”, w: E. Ferlie, L.E. Lynn, C. Pollitt (red.), The Oxford Handbook of Public Management, s. 615–639, Oxford University Press, Oxford 2005; Heinrich C.J., „Measuring public sector performance”, w: G. Peters, J. Pierre (red.), Handbook of Public Administration, s. 25–37, Sage Publications, London 2003; Wollmann H., Evaluation in Public Sector Reform: Concepts and Practice in International Perspective, Edward Elgar, Cheltenham 2003.

⁷ European Commission, Focus on Results..., op.cit.; European Commission, Implementing Activity-Based Management in the Commission, SEC(2001)1197/6 & 7, European Commission 2000; European Commission, White Paper on European Governance – Report of the Working Group Evaluation & Transparency, Working Group 2B, European Commission 2001, [EU](#).

Rozdział 3. Opis metodologii wraz z opisem sposobu realizacji badania

Niniejszy rozdział zawiera opis metodologii badawczej zastosowanej w badaniu ewaluacyjnym

W badaniu uwzględnione zostały takie kryteria ewaluacyjne, jak:

Zgodnie z wymogami Wytycznych MRiRW nr 10/1/2022 z dnia 31 maja 2022 r. w zakresie monitoringu i ewaluacji lokalnych strategii rozwoju, w ramach niniejszego badania zapewniono **triangulację metod i źródeł danych**. W badaniu zastosowane zostały metody badawcze:

Analiza danych zastanych (ang. desk research)

Analiza danych zastanych pozwoliła na szczegółową analizę istniejących już i dostępnych danych. W wyniku przeprowadzonych prac nastąpiło scalenie, przetworzenie i analiza danych rozproszonych dotychczas w rozmaitych źródłach. Analiza danych zastanych zapewniła zdobycie informacji, które można otrzymać drogą analizy i opracowań ekspertyz. Poddano analizie w szczególności sprawozdania z realizacji LSR za poprzednie lata, raporty z kontroli Samorządu Województwa, NIK lub KAS, wcześniej zlecane przez LGD raporty z ewaluacji zewnętrznej, analizy i opracowania branżowe dotyczące obszaru realizacji LSR, projekt programu regionalnego Fundusze Europejskie dla Podlaskiego 2021-2027 oraz PS dla WPR na lata 2023-2027.

Badanie CAWI (ang. Computer-Assisted Web Interview)

Badanie kwestionariuszowe z mieszkańcami obszaru LSR miało na celu zebranie opinii na temat warunków życia w gminie członkowskiej LGD. Badanie to prowadzone było przez LGD sukcesywnie na przestrzeni lat 2019-2022. W badaniu kwestionariuszowym udział wzięło 580 mieszkańców gmin członkowskich LGD (ankieta została wyświetlona 1182 razy). Najwięcej badanych zamieszkiwało gminę Mały Płock (14,8%).

Indywidualne i Telefoniczne wywiady pogłębione (ang. IDI - Individual In-depth Interview, TDI – ang. Telephone In-Depth Interview)

Wykorzystanie wywiadów pogłębionych pozwoliło na uzyskanie konkretnych informacji w sposób planowany i metodyczny, według określonego schematu, tj. scenariusza wywiadu. Do badania zaproszono członków zarządu i pracowników biura LGD, członków stowarzyszenia.

Analiza netnograficzna

Metoda badawcza pozwoliła uporządkować proces zbierania, analizy i wnioskowania na podstawie treści znalezionych w sieci. Analizę informacji udostępnionych na witrynach internetowych zarządzanych przez LGD, stronach gmin członkowskich i beneficjentów środków pomocowych.

Warsztat rekomendacyjny

Uzupełnieniem metod ilościowych i jakościowych był warsztat rekomendacyjny podsumowujący badanie, który odbył się 12 stycznia 2023 r. w biurze LGD w Małym Płocku. Warsztat pozwolił na ustrukturalizowaną i moderowaną dyskusję zogniskowaną na konkretnych zagadnieniach.

Niezależnie od powyższych metod badawczych podczas pracy realizowano również analizy eksperckie pozwalające na ocenę merytoryczną formułowanych wniosków badawczych na podstawie materiału zebranego w toku badania ewaluacyjnego.

Rozdział 4. Kontekst realizacji badania

Niniejszy rozdział zawiera opis informacji kontekstowych dotyczących przedmiotu badania, jakim jest opis obszaru LSR

Podrozdział 4.1 Charakterystyka partnerstwa lokalnego

Obszar LSR jest spójny pod względem przestrzennym, ponieważ tworzą go gminy powiatu kolneńskiego oraz graniczące z nim gminy powiatu łomżyńskiego, woj. podlaskiego. Obszar jest również spójny pod względem kulturowym i społeczno-gospodarczym, szczególnie przez wspólne dziedzictwo kulturowe Kurpi. Miejscowościami najbardziej znanymi z tradycji kurpiowskich są Nowogród, Zbójna i Turośl.

Wysokość środków pomocowych

Wysokość środków na wdrożenie LSR określone zostało w umowie nr 00002-6933-UM104005/15 zawartej w dniu 17 maja 2016 r. (Umowa ramowa). Umowa była aneksowana w okresie wdrożenia. Pierwotna kwota środków LSR uległa zwiększeniu w okresie realizacji LSR. Wysokość pomocy na projekty wdrożeniowe ustalona została pierwotnie w ramach PROW w wysokości 954 tys. EUR oraz RPOWP 2014-2020 w wysokości 2,92 mln EUR, z czego 1,31 mln EUR ze środków EFRR i 1,6 mln EUR ze środków EFS. Finalnie na koniec 2022 r. budżet LSR PROW został zwiększony do poziomu 2,1 mln EUR.

Nazwa LGD i forma prawna stowarzyszenia

Stowarzyszenie zostało utworzone 15 lipca 2015 roku. LGD posiada status stowarzyszenia posiadającego osobowość prawną zgodnie z przepisami ustawy Prawo o stowarzyszeniach (tj. Dz. U. z 2020 r. poz. 2261). LGD dokonała wpisu do KRS Rejestr stowarzyszeń pod numerem 0000580181, LGD posiada nadany nr REGON 362774103 oraz nr NIP 2910225872. Stowarzyszenie nie figuruje w ewidencji podatników podatku VAT ani nie jest podatnikiem VAT na mocy art. 15 i 113 ust. 1 ustawy o podatku od towarów i usług z dnia 11 marca 2004 roku (Dz. U. Nr 54, poz. 535 z późn.zm.) z uwagi na powyższe nie ma możliwości odzyskania podatku VAT⁸.

Podrozdział 4.2. Charakterystyka obszaru i ludności objętej wdrażaniem LSR

Zwięzły opis obszaru LSR

Obszar LSR znajduje się w zachodniej części województwa podlaskiego. Od północnego-zachodu graniczy z województwem warmińsko-mazurskim, od południa sąsiaduje z gminami: Miastkowo, Łomża, Piątnica i Jedwabne, a od wschodu otoczona jest przez gminy: Przytuły, Wąsosz i Szczuczyn. Obszar LSR obejmuje trzy ośrodki miejskie – Kolno, Nowogród i Stawiski. Największą powierzchnię LSR zajmuje gmina wiejska Kolno, najmniejszą gmina wiejska Grabowo. Wskaźnik zaludnienia – 37 osób/km² wskazuje, że obszar LSR jest zdecydowanie słabiej zaludniony od średniej w województwie, która wynosi 58 os./km².

Liczba mieszkańców obszaru LSR notuje tendencję spadkową **na koniec 2020 roku wynosiła 44 463 os.** tj. spadek w stosunku do 2013 r. o 8%. **Powierzchnia obszaru LSR wynosi 1227 ha.** W perspektywie ostatnich lat województwo podlaskie corocznie notowało spadek pod względem liczby mieszkańców. Spadkowy trend liczby ludności jest tendencją obserwowaną w całym kraju, w kolejnych dekadach prognozowane jest pogłębienie się tego zjawiska.

⁸ Zgodnie z art. 86 ust. 1 ww. ustawy podatnik ma prawo do obniżenia kwoty podatku należnego o kwotę podatku naliczonego tylko w sytuacji, w której towary i usługi wykorzystywane są do wykonywania czynności podlegających opodatkowaniu. W tym przypadku sytuacja ta nie będzie miała miejsca, ponieważ Stowarzyszenie nie będzie wykonywało czynności podlegających opodatkowaniu podatkiem VAT. Wnioskodawca w zakresie przedmiotowego projektu, nie ma również możliwości uzyskania zwrotu podatku na zasadach określonych w rozdziale 9 rozporządzenia Ministra Finansów dnia 4 kwietnia 2011 r. w sprawie wykonania niektórych przepisów ustawy o podatku od towarów i usług (Dz. U. Nr 73, poz. 392 ze zm.).

Tabela 2 Liczba mieszkańców obszaru LSR na koniec 2020 r.

Gmina	Powiat	Rodzaj gminy	Powierzchnia (ha)	Mieszkańcy (osoby)
Mały Płock	Kolneński	Gmina wiejska	140	4 472
Grabowo	Kolneński	Gmina wiejska	129	3 285
Kolno (Gmina)	Kolneński	Gmina wiejska	281	8 073
Kolno (Miasto)	Kolneński	Gmina miejska	25	10 016
Stawiski	Kolneński	Gmina miejsko-wiejska	166	5 746
Turośl	Kolneński	Gmina wiejska	199	4 890
Nowogród	Łomżyński	Gmina miejsko-wiejska	101	3 914
Zbójna	Łomżyński	Gmina wiejska	186	4 067
Razem			1 227	44 463

Źródło: GUS BDL

Badanie danych z lat 2013-2020 pokazuje, że obszar LSR charakteryzuje się niekorzystną strukturą wiekową uwzględniając podział ze względu na ekonomiczne grupy wieku.

Obserwowany bowiem wzrost wynika z zasilania grupy osób w wieku powyżej 65 lat przez coraz liczniejsze roczniki osób urodzonych w latach 50. ubiegłego wieku w okresie wyżu kompensacyjnego. Udział liczby osób w wieku nieprodukcyjnym na obszarze LSR w liczbie mieszkańców obszaru objętego LSR według stanu na koniec 2020 r. wynosi 38,70⁹. Najgorsza sytuacja pod względem demograficznym odnotowana jest w gminie wiejskiej Kolno (47%), a najkorzystniejsza w gminie Zbójna (37,62%) i mieście Kolno (31,5%).

Tabela 3 Ludność według ekonomicznych grup wieku na obszarze LSR na 2020 rok

Lp.	Gmina	Powiat	Liczba mieszkańców	Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym*	Liczba ludności w wieku poprodukcyjnym	Udział liczby osób w wieku nieprodukcyjnym w liczbie mieszkańców
1	Mały Płock	Kolneński	4 472	793	915	38,19%
2	Grabowo	Kolneński	3 285	632	666	39,51%
3	Kolno (Gmina)	Kolneński	8 073	1 716	2 097	47,23%
4	Kolno (Miasto)	Kolneński	10 016	1 682	1 473	31,50%
5	Stawiski	Kolneński	5 746	998	1 185	37,99%
6	Turośl	Kolneński	4 890	1 081	814	38,75%
7	Nowogród	Łomżyński	3 914	730	789	38,81%
8	Zbójna	Łomżyński	4 067	746	784	37,62%
		Razem	44 463	8 378	8 723	38,70%

Źródło: GUS BDL * Ludność w wieku przedprodukcyjnym - 17 lat i mniej, produkcyjnym i poprodukcyjnym w podziale na miasto i wieś

Spadek liczby ludności to wynik negatywnego przyrostu naturalnego oraz ujemnego salda migracji. Obszar LSR podobnie jak całe województwo podlaskie, w którym od lat utrzymuje się ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały, jest jednym z

⁹ Jako nieprodukcyjny przyjmuje się wiek 0-17 lat (wiek przedprodukcyjny) oraz 60 lat i więcej dla kobiet i 65 lat i więcej dla mężczyzn (wiek poprodukcyjny); wiek produkcyjny to 18-59/64 lata (18-59 lat - dla kobiet i 18-64 lata - dla mężczyzn).

obszarów o jego najniższej wartości na 1000 mieszkańców. Stała tendencja spadkowa w stanie ludności zamieszkującej obszar LSR jest głównie wynikiem migracji ludności do większych ośrodków miejskich (Białystok, Łomża). Rozwinięta gospodarka, wysokiej jakości infrastruktura społeczna i techniczna oraz rozwinięty kapitał społeczny przyczynią się do poprawy wartości wskaźnika migracji.

Tabela 4 Migracje na obszarze LSR

Lp.	Gmina	Powiat	Saldo migracji
1	Mały Płock	Kolneński	-32
2	Grabowo	Kolneński	-23
3	Kolno (Gmina)	Kolneński	-12
4	Kolno (Miasto)	Kolneński	-25
5	Stawiski	Kolneński	-5
6	Turośl	Kolneński	-4
7	Nowogród	Łomżyński	-18
8	Zbójna	Łomżyński	-18
		średnia	-17
		woj. podlaskie	-1 318

Źródło: GUS BDL

Zgodnie z delimitacją zaproponowaną w Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR) zidentyfikowano w kraju obszary zagrożone trwałą marginalizacją. Teren ten obejmuje łącznie 728 gmin o powierzchni 104,8 tys. km², który zamieszkuje 6,1 mln mieszkańców. Na terenie obszaru LSR znajdują się gminy, które znalazły się na powyższej liście gmin zagrożonych trwałą marginalizacją. Są to Gmina Grabowo, Gmina Kolno, Gmina Mały Płock, Gmina Stawiski, Gmina Turośl i Gmina Zbójna. Ujęcie gmin z obszaru łomżyńskiego w wykazie gmin zagrożonych trwałą marginalizacją podyktowane było opóźnieniami urbanizacyjnymi tego terenu. Analiza danych statystycznych pokazuje, że najpoważniejszym wyzwaniem demograficznym dla obszarów marginalizowanych jest depopulacja, połączona ze starzeniem się mieszkańców obszaru LSR, na które to wyzwania powinno się oddziaływać szczególnie dostępnymi działaniami w ramach LSR 2023-2027.

Na przestrzeni ostatnich lat obserwowany jest proces starzenia się społeczeństwa, towarzyszy mu zjawisko tzw. „podwójnego starzenia się ludności”, wyrażone szybszym, w porównaniu do całej populacji, wzrostem liczby osób w wieku 65 lat i więcej oraz osób w wieku 80 lat i więcej. Tendencja ta charakteryzuje również województwo podlaskie i obszar LSR. Problemem może być również zapewnienie odpowiedniej opieki osobom starszym, których będzie przybywało. Mogą wystąpić niekorzystne zmiany w gospodarce obszaru LSR. Odływ migracyjny ogranicza potencjał rozwoju regionu, choćby dlatego, że migracje dotyczą w znacznej mierze ludzi młodych, a także lepiej wykształconych.¹⁰ Podsumowując, takie wyniki wskazują na generalnie bardzo niski potencjał demograficzny obszaru LSR.

¹⁰ Por. np. A. Miszczuk, M. Smętkowski, a. Płoszaj, D. Celińska-Janowicz, *Aktualne problemy demograficzne regionu Polski wschodniej*, Raporty i Analizy EUROREG 5/2010, 2010, s. 65; M. Herbst,

Kapitał społeczny

Potencjał społeczno-instytucjonalny, czyli kapitał społeczny¹¹ jest istotnym czynnikiem tworzącym warunki do rozwoju społeczno-gospodarczego w skali mikro (miejscowości, gminy). W tym obszarze poddano analizie nasycenie organizacjami pozarządowymi. Nasycenie organizacjami społecznymi mierzy z jednej strony gęstość instytucjonalną, a z drugiej może świadczyć pośrednio o poziomie społecznego kapitału pomostowego.

Specyfika obszaru problemowego cechuje się mniejszą niż przeciętnie w kraju dynamiką powstawania nowych stowarzyszeń i fundacji.

Kolejnym wskaźnikiem oceniającym kapitał społeczny jest frekwencja wyborcza. Frekwencja w wyborach lokalnych jest często wykorzystywanym wskaźnikiem kapitału społecznego. Czynne zainteresowanie mieszkańców udziałem w wyborach władz lokalnych świadczy o poczuciu i woli sprawstwa. Frekwencja w wyborach samorządowych z 2018 roku w woj. podlaskim wyniosła 47,23%, natomiast w powiecie kolneńskim 49,68% a w powiecie łomżyńskim 47,73%, z czego Nowogród i Zbójna 47,73%. Wyższy poziom frekwencji wyborczej odnotowano w gminach wiejskich powiatu kolneńskiego Gmina Mały Płock 51,08%, Gmina Stawiski 48,58%. **Lokalny sektor pozarządowy należy ocenić jako relatywnie słaby.** Grupą docelową działań LSR będą zatem organizacje pozarządowe działające na obszarze LSR.

Obszar LSR w zakresie gminy Nowogród znajduje się na terenie MOF Łomża. Funkcjonowanie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego ma istotne znaczenie dla rozwoju naszych gmin, realizacji ponadlokalnych, wspólnych działań rozwojowych, wspólnej polityki społeczno – gospodarczej. W zakresie delimitacji obszarów funkcjonalnych ośrodków subregionalnych Strategia odwołuje się do ustaleń Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podlaskiego (PZPWP), w którym granice miejskiego obszaru funkcjonalnego (MOF) Łomży obejmują trzy podmiejskie gminy: Łomża, Nowogród i Piątnica.

Sytuacja społeczna

Mimo poprawy sytuacji na rynku pracy, nadal wiele osób w obszarze LSR korzysta z pomocy społecznej. Trwałość odpływu migracyjnego może doprowadzić do syndromu tzw. kultury emigracji, tj. kształtowania się wśród młodego pokolenia wizji własnego rozwoju opartego na nieuchronności migracji. Niezależnie od wiarygodności tych statystyk napływ cudzoziemców zza wschodniej granicy może być istotnym uzupełnieniem przewidywanych ubytków demograficznych w Polsce, szczególnie w kontekście narastającej luki podaży-popytu na rynku pracy.

Tworzenie i absorpcja kapitału ludzkiego w polskich miastach akademickich, Studia Regionalne i Lokalne, nr 4 (38), 2009, s. 21-38.

¹¹ Kapitał społeczny najczęściej rozumiany jest jako specyficzny układ relacji społecznych i zaufania między jednostkami pozwalający osiągać jednostkowe korzyści, które w innym przypadku byłyby niemożliwe lub trudniejsze do uzyskania. W efekcie kapitał społeczny może przyczyniać się do dobrostanu całej społeczności

Tabela 5 Udział osób korzystających ze świadczeń społecznych w ludności ogółem [%] i Osoby korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej

Gmina	%	Mieszkańcy korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej
Mały Płock	8,1	364
Grabowo	7,1	234
Kolno (Gmina)	6,2	499
Kolno (Miasto)	2,7	273
Stawiski	11	631
Turośl	17,6	858
Nowogród	7,9	310
Zbójna	18,3	751
średnia / suma	9,86	3920

Źródło: GUS BDL

Poziom rozwoju gospodarczego gmin należących do obszaru LSR jest zróżnicowany. **Najwyższy poziom dochodów samorządowych wykazuje miasto Kolno i miasto Nowogród, najniższy natomiast Gmina Turośl.** Podobnie prezentuje się analiza wysokości średnie wydatki na mieszkańca gmin z obszaru LSR choć w tym przypadku wyższe wydatki na mieszkańca prezentują gminy wiejskie (Gmina Turośl 6 798,90 zł na 1 mieszkańca, w porównaniu do miasta Nowogród 5 988,28 zł na 1 mieszkańca), co pokazuje wyższe koszty utrzymania infrastruktury gminnej na terenie wiejskim niż na terenie miejskim.

Tabela 6 Średnia arytmetyczna wskaźnika G gmin objętych obszarem LSR oraz według stanu na koniec 2020 r.

Gmina	Wskaźnik G na 2020 r.	Wydatki ogółem budżetu gminy na 1 mieszkańca [zł]
Mały Płock	605,62	6 549,00
Grabowo	753,57	5 611,67
Kolno (Gmina)	732,17	5 456,17
Kolno (Miasto)	1 422,21	5 264,03
Stawiski	838,00	6 530,98
Turośl	523,51	6 798,90
Nowogród	1 027,12	5 988,28
Zbójna	637,11	4 946,94
średnia	817,41	5 893,25

Źródło: [wskazniki-dochodow-podatkowych-gmin-powiatow-i-województw-na-2020-r](#)

Sytuacja gospodarcza

W celu oceny uwarunkowań dla obszaru przedsiębiorczości dokonano analizy wskaźnika przedsiębiorczości¹². Słabą stroną obszaru jest niska liczba podmiotów zarejestrowanych w

¹² Wskaźnik przedstawia ilość podmiotów gospodarczych w systemie REGON na 10 tys. mieszkańców. Na wartość wskaźnika będą miały wpływ następujące elementy: wykształcona kadra pracowników, rynek zbytu, atrakcyjne otoczenie do prowadzenia działalności gospodarczej, czyli sprawna

REGON, w tym również osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą, w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców (669), które jest niższe niż średnia dla woj. podlaskiego (947).

Tabela 7 Liczba nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON na 10 tys. ludności

Gmina	Liczba nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON na 10 tys. ludności
Mały Płock	521
Grabowo	502
Kolno (Gmina)	622
Kolno (Miasto)	1037
Stawiski	613
Turośl	618
Nowogród	828
Zbójna	617
średnia / suma	669
Woj. podlaskie	947

Źródło: GUS BDL

Najwięcej podmiotów z obszaru LSR, należy do sektora handlu hurtowego i detalicznego oraz naprawy pojazdów, stanowią one prawie 28% wszystkich podmiotów gospodarczych. Ponad 19% przedsiębiorstw, czyli 329 zajmuje się budownictwem, a niewiele mniej, bo, 324 (ok. 19%) rolnictwem, leśnictwem, łowiectwem oraz rybactwem. Dominującym sektorem handlu jest funkcjonowanie targowisk. Wskaźnik przedsiębiorczości jest na niskim poziomie, co świadczy o małej aktywności i przedsiębiorczości lokalnej społeczności. Obszar LGD zgodnie z teorią dyfuzji biegunów wzrostu Perroux¹³ może wykorzystać natomiast potencjał Białegostoku oraz Łomży. Przede wszystkim konkurując z innymi miejscowościami satelickimi o mieszkańców i inwestorów. Konkurencja o nowych mieszkańców zwiększy dochody gmin, ponadto mieszkańcy posiadający kapitał pobudzą rozwój lokalnych usług. Natomiast konkurencja o inwestorów będzie możliwa dzięki wykorzystaniu bliskości Łomży i Białegostoku, jako ośrodka o potencjale edukacyjnym, dobrze skomunikowanym, z dobrze wykształconą kadrą pracowników.

administracja, przyjaźnie nastawiona społeczność lokalna, sprawna infrastruktura techniczna i społeczna oraz zachęty podatkowe

¹³ Początkowo teoria odnosiła się do dominujących na rynku podmiotów gospodarczych. Rozwój gospodarczy jest skoncentrowany w najbardziej rozwiniętych przedsiębiorstwach, przemysłach i sektorach, które stanowią tzw. bieguny wzrostu. Napędzają one rozwój, ale uzależniają od siebie inne, słabsze podmioty. Najważniejszą rekomendacją Perroux jest wzmacnianie przez sektor publiczny dotychczasowych biegunów i tworzenie nowych. Ponadto Perroux zalecał, aby władze rozwijały sieć komunikacyjną między dominującymi metropoliami i ich otoczeniem w celu przyspieszenia procesu rozprzestrzeniania się wzrostu gospodarczego. Podobne założenia posiada teoria Hirschmana zakładająca, że rozwój gospodarczy jest skoncentrowany w tzw. geograficznych centrach wzrostu.

Sytuacja na rynku pracy

Słabą stroną obszaru jest niekorzystna struktura osób bezrobotnych (osoby młode oraz długotrwale pozostające bez pracy, oraz nieposiadające kwalifikacji zawodowych) oraz bezrobocie ukryte na wsi. Poziom bezrobocia wśród osób młodych jest relatywnie wysoki. Zagrożeniem jest dalszy rozwój szarej strefy pracy na terenach wiejskich oraz bierność i wycofanie z rynku pracy z nadzieją na świadczenia socjalne i nadal wysoki poziom bezrobocia rejestrowanego (7,8% w woj. podlaskim). Poziom bezrobocia na obszarze LSR jest zróżnicowany, w gminie Turośl (12,8%), gminie i mieście Kolno (ponad 10%) przekraczają średnią dla gmin członkowskich (9,9%)

Tabela 8 Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym [%]

Gmina	Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym [%]
Mały Płock	9,3
Grabowo	7,9
Kolno (Gmina)	11,1
Kolno (Miasto)	10,3
Stawiski	8,2
Turośl	12,8
Nowogród	4,7
Zbójna	5,5
średnia / suma	8,75

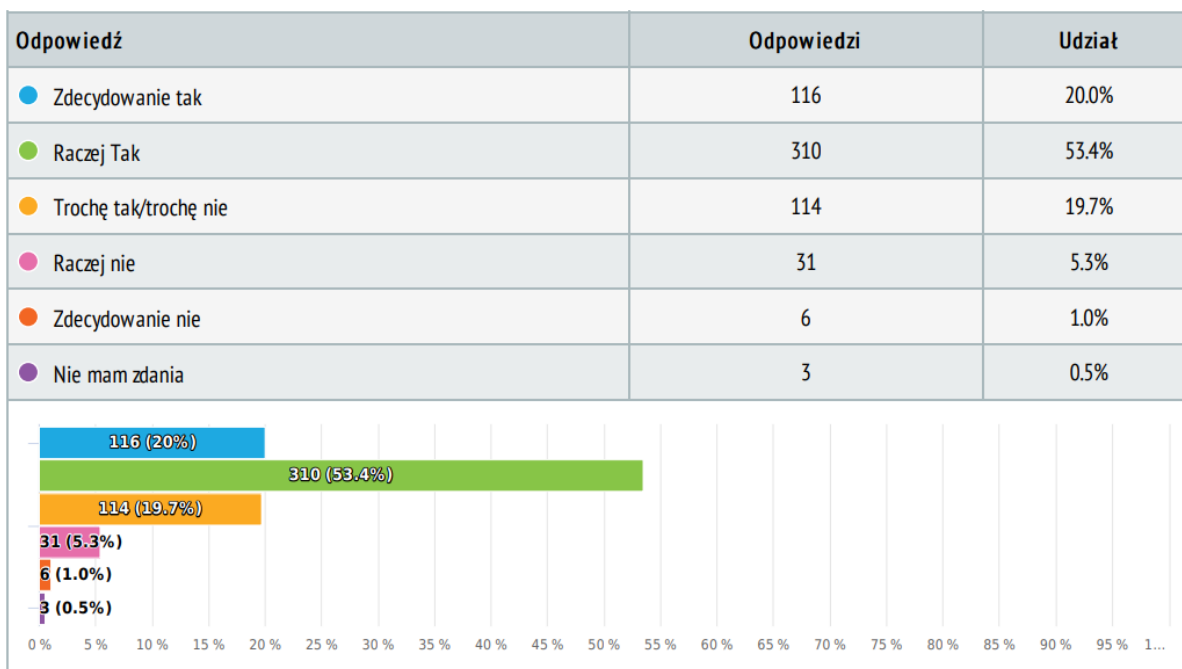
Źródło: GUS BDL

Wysoka stopa bezrobocia utrwała wykluczenie społeczne i potęguje ubóstwo. Analizy poczynione przez LGD pozwalają na stwierdzenie, że szczególnie trudna sytuacja dotyczy rodzin czy gospodarstw domowych, w których występuje kumulacja bezrobocia, oznaczająca, iż więcej niż jedna osoba mogąca podjąć zatrudnienie, pozostaje poza rynkiem pracy. Jednostki te skazane są często na skrajne ubóstwo i trwałe wykluczenie.

Opinie i potrzeby mieszkańców obszaru LSR na podstawie badań ankietowych

Opinie ankietowanych na temat warunków życia w gminach z obszaru LSR są jednoznacznie pozytywne. Przeszło 73% mieszkańców uważa, że gmina jest dobrym miejscem do życia (odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”, a jedynie 1% osób zdecydowanie się z tym stwierdzeniem nie zgadza. „Trochę tak/trochę nie” to odpowiedź, którą udzieliło 19% ankietowanych.

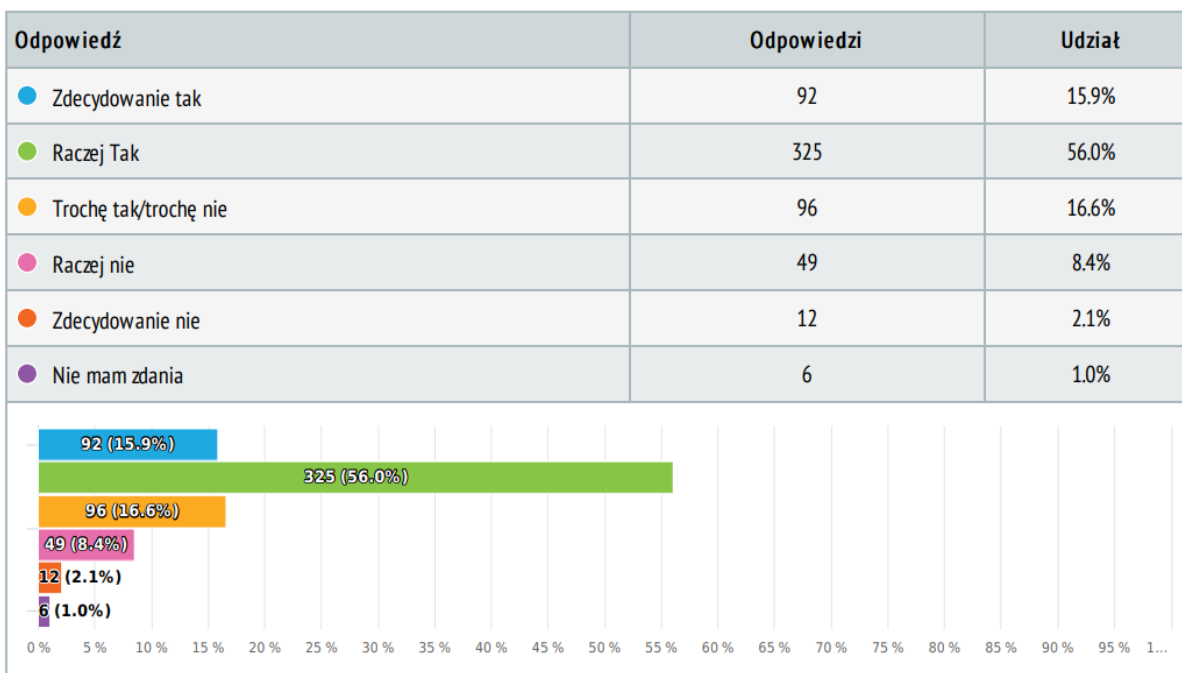
Wykres 2 W jakim stopniu zgadza się Pan/i lub nie zgadza ze stwierdzeniem „moja gmina jest dobrym miejscem do życia, w którym mogę realizować wszystkie swoje podstawowe potrzeby”?

Źródło: ankieta kwestionariuszowa z mieszkańcami obszaru LSR, n=580

Również w odpowiedziach na pytanie o poprawę warunków do życia w ostatnich latach społeczność LGD była jednoznaczna. Ze stwierdzeniem „w ostatnich latach warunki do życia w mojej gminie poprawiły się” zgadza się aż 71% ankietowanych. Niezdecydowanych jest niecałe 1%, nie zgadza się jedynie 8,4%, przy czym 2,1% jest w tej kwestii stanowcza.

Wykres 3 W jakim stopniu zgadza się Pan/i lub nie zgadza ze stwierdzeniem „w ostatnim roku warunki do życia w mojej gminie poprawiły się”?

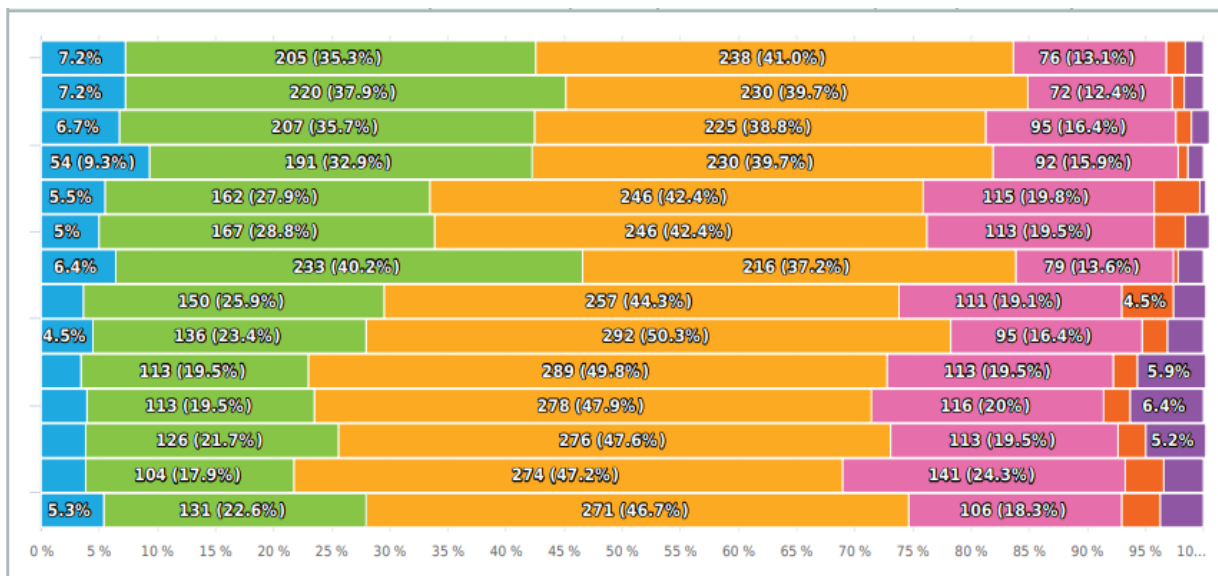

Źródło: ankieta kwestionariuszowa z mieszkańcami obszaru LSR, n=580

Mieszkańcy gmin należących do LGD mieli okazję ocenić działania swojej gminy w poszczególnych wymiarach. **Najlepiej zostały ocenione oferowane przez gminy możliwości podejmowania działań związanych z budowaniem tożsamości mieszkańców z regionem oraz atrakcyjności turystycznej, pozytywnie ocenia je aż 40% badanych.** Nieprzychylnie wypowiedzi pojawiły się sporadycznie, jedynie w kwestiach Możliwości zatrudnienia poza rolnictwem (23%) i Sprzyjających warunków dla przedsiębiorców i prowadzenia firmy (18%). Negatywne oceny odnosiły się również do działań w sferze społecznej tj. Działań na rzecz osób po 50 roku życia (20% negatywnych odpowiedzi).

Wykres 4 Jak obecnie ocenia Pan/i swoją gminę pod względem:

Odpowiedź	● Bardzo dobrze	● Dobrze	● Trochę dobrze/trochę źle	● Żłe	● Bardzo źle	● Nie mam zdania
Atrakcyjności turystycznej	42 (7.2%)	205 (35.3%)	238 (41.0%)	76 (13.1%)	10 (1.7%)	9 (1.6%)
Promocji dziedzictwa kulturowego, zasobów naturalnych i turystyki	42 (7.2%)	220 (37.9%)	230 (39.7%)	72 (12.4%)	6 (1.0%)	10 (1.7%)
Infrastruktury i oferty kulturalnej	39 (6.7%)	207 (35.7%)	225 (38.8%)	95 (16.4%)	8 (1.4%)	8 (1.4%)
Infrastruktury i oferty sportowej i rekreacyjnej	54 (9.3%)	191 (22.9%)	230 (39.7%)	92 (15.9%)	5 (0.9%)	8 (1.4%)
Infrastruktury drogowej	32 (5.5%)	162 (27.9%)	246 (42.4%)	115 (19.8%)	23 (4.0%)	3 (0.5%)
Zaangażowania mieszkańców w rozwiązywanie lokalnych problemów	29 (5.0%)	167 (28.8%)	246 (42.4%)	113 (19.5%)	16 (2.8%)	11 (1.9%)
Tożsamości mieszkańców z regionem	37 (6.4%)	233 (40.2%)	216 (37.2%)	79 (13.6%)	2 (0.3%)	13 (2.2%)
Działań i usprawnień na rzecz osób niepełnosprawnych	21 (3.6%)	150 (25.9%)	257 (44.3%)	111 (19.1%)	26 (4.5%)	16 (2.8%)
Działań na rzecz bezrobotnych	26 (4.5%)	136 (23.4%)	292 (50.3%)	95 (16.4%)	13 (2.2%)	18 (3.1%)
Działań na rzecz osób przed 34 rokiem życia	20 (3.4%)	113 (19.5%)	289 (49.8%)	113 (19.5%)	12 (2.1%)	34 (5.9%)
Działań na rzecz osób po 50 roku życia	23 (4.0%)	113 (19.5%)	278 (47.9%)	116 (20.0%)	13 (2.2%)	37 (6.4%)
Działań na rzecz kobiet	22 (3.8%)	126 (21.7%)	276 (47.6%)	113 (19.5%)	14 (2.4%)	30 (5.2%)
Możliwości zatrudnienia poza rolnictwem	22 (3.8%)	104 (17.9%)	274 (47.2%)	141 (24.3%)	19 (3.3%)	20 (3.4%)
Sprzyjających warunków dla przedsiębiorców i prowadzenia firmy	31 (5.3%)	131 (22.6%)	271 (46.7%)	106 (18.3%)	19 (3.3%)	22 (3.8%)

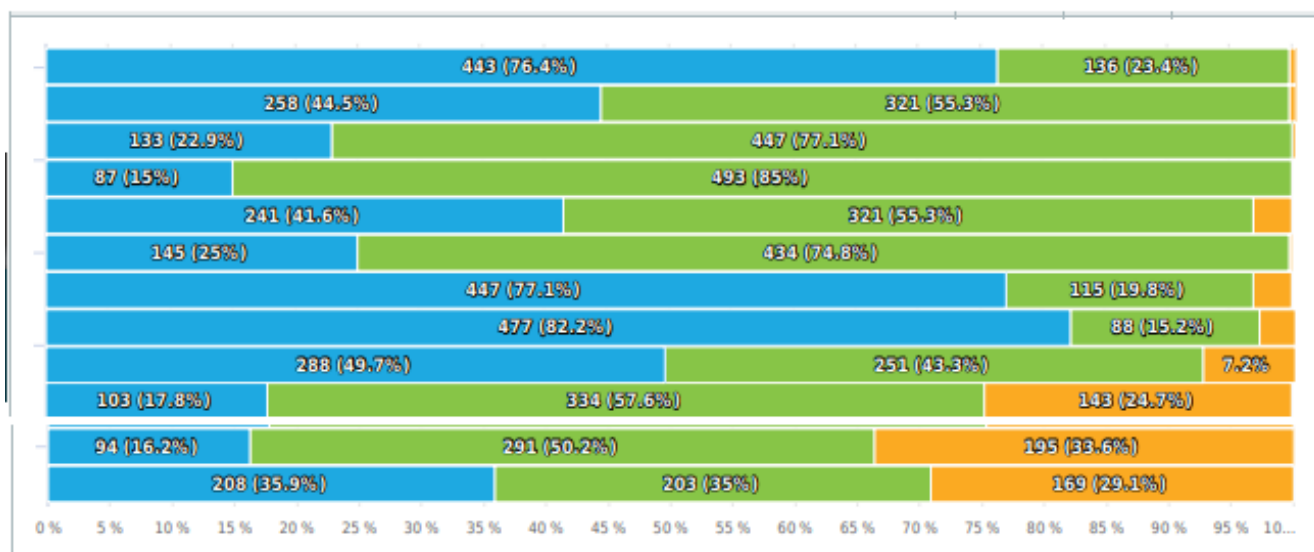

Źródło: ankieta kwestionariuszowa z mieszkańcami obszaru LSR, n=580

Mieszkańcy LGD dobrze oceniają swoją wiedzę na temat najważniejszych wydarzeń organizowanych przez gminę (kulturalnych, rekreacyjno-sportowych, obchodach świąt etc. (76% badanych ocenia je pozytywnie) oraz potrafią wskazać najważniejsze atrakcje turystyczne w okolicy (82% badanych ocenia je pozytywnie). Podobnie wysoko oceniono uczestnictwo w wydarzeniach organizowanych przez gminę (kulturalnych, rekreacyjno-sportowych, obchodach świąt etc.) (76% pozytywnych ocen). Gorzej oceniono w nieformalnych grupach społecznych (85% negatywnych odpowiedzi) oraz przynależność do stowarzyszenia/organizacji pozarządowej (stowarzyszenie, fundacja) (77%). Wciąż negatywnie oceniane są działania skierowane na rozwój przedsiębiorczości; 57% ankietowanych nie zgadza się z twierdzeniem, że na terenie ich gminy powstaje wiele nowych firm czy też, że w ich gminie chętnie inwestują przedsiębiorcy (50% negatywnych ocen). **Badanie kwestionariuszowe pokazuje aktualny problem potrzeby realizacji kolejnych programów pomocowych przeznaczanych na rozwój przedsiębiorczości.**

Wykres 5 Proszę ustosunkować się do poniższych stwierdzeń dotyczących ostatniego roku

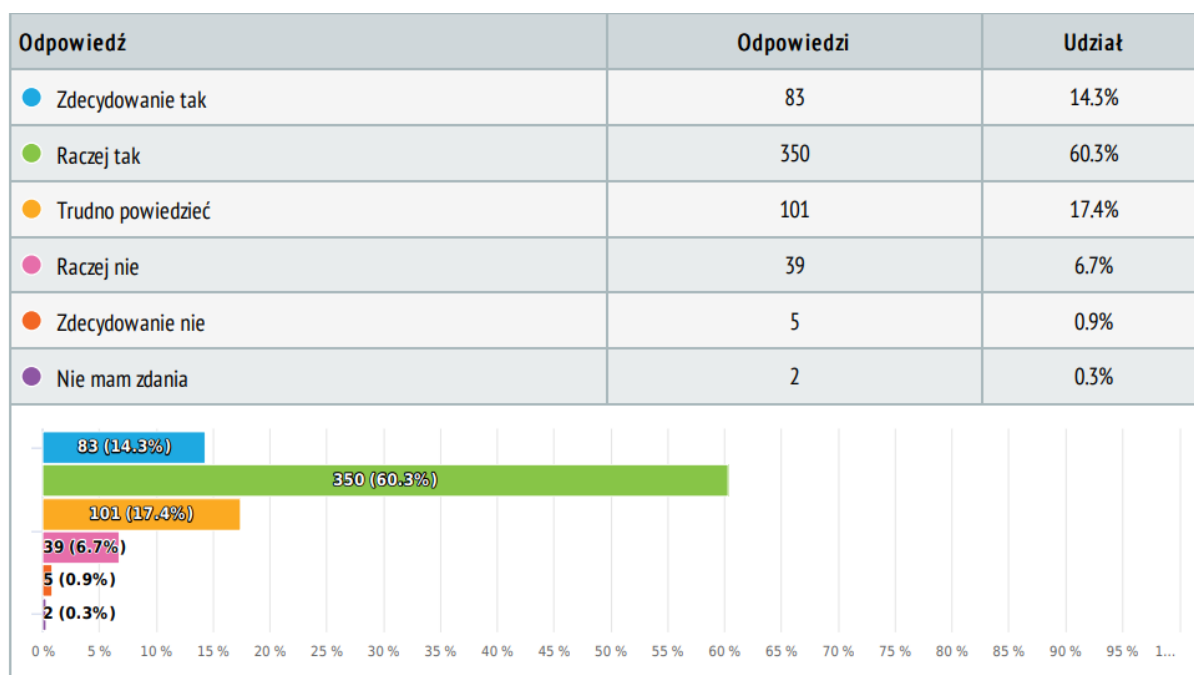
Odpowiedź	Tak	Nie	Nie wiem
Uczestniczę w wydarzeniach organizowanych przez gminę (kulturalnych, rekreacyjno-sportowych, obchodach świąt etc.)	443 (76.4%)	136 (23.4%)	2 (0.3%)
Biorę udział w przygotowywaniu gminnych wydarzeń (sam albo w ramach grupy, do której należę)	258 (44.5%)	321 (55.3%)	2 (0.3%)
Należę do stowarzyszenia/organizacji pozarządowej (stowarzyszenie, fundacja)	133 (22.9%)	447 (77.1%)	1 (0.2%)
Należę do nieformalnej grupy społecznej (koła gospodyń etc.)	87 (15.0%)	493 (85.0%)	0
Mam możliwości, by wypowiadać się na temat ważnych zagadnień (dotyczących gminy i mojej miejscowości)	241 (41.6%)	321 (55.3%)	18 (3.1%)
Jestem członkiem rady/komitetu (np. w szkole, klubie sportowym, przedsiębiorstwie)	145 (25.0%)	434 (74.8%)	1 (0.2%)
Znam najważniejsze fakty historyczne dotyczące mojej miejscowości/gminy	447 (77.1%)	115 (19.8%)	18 (3.1%)
Potrafię wskazać najważniejsze atrakcje turystyczne w okolicy	477 (82.2%)	88 (15.2%)	16 (2.8%)
Na terenie mojej gminy mogą rozwijać się zawodowo	288 (49.7%)	251 (43.3%)	42 (7.2%)
W mojej gminie powstaje wiele firm	103 (17.8%)	334 (57.6%)	143 (24.7%)
W mojej gminie chętnie inwestują przedsiębiorcy	94 (16.2%)	291 (50.2%)	195 (33.6%)
Na terenie mojej gminy są sprzyjające warunki dla turystów i osób przyjezdnych	208 (35.9%)	203 (35.0%)	169 (29.1%)

Źródło: ankieta kwestionariuszowa z mieszkańcami obszaru LSR, n=580

Na pytanie „Czy jest Pan/i zadowolony/a z warunków życia w gminie?” przeważają pozytywne oceny. 60,3% badanych odpowiedziało twierdząco, natomiast 14,3% stanowczo pozytywnie ocenia jakość życia w swojej gminie, a jedynie niecały 1% nie było zdecydowanych w tej kwestii.

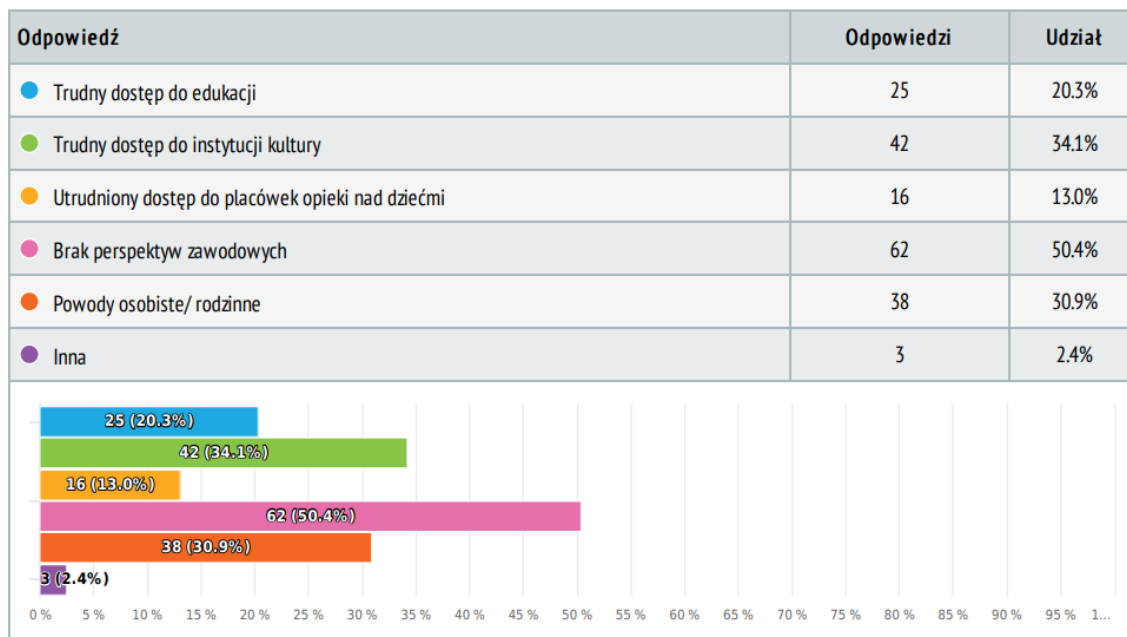
Wykres 6 Czy jest Pan/i zadowolony/a z warunków życia w gminie [nazwa]?

Źródło: ankieta kwestionariuszowa z mieszkańcami obszaru LSR, n=580

Tylko 14% mieszkańców rozważa zmianę miejsca zamieszkania. Najczęściej powtarzających się powodów tych rozważań jest brak perspektyw zawodowych w gminie (50% odpowiedzi). Mieszkańców do wyprowadzki motywuje głównie trudny dostęp do instytucji kultury (34% odpowiedzi). **Badanie kwestionariuszowe potwierdza potrzebę prowadzenia dalszych działań zmierzających do wsparcia tworzenia pozarolniczych miejsc działalności zawodowej oraz wsparcia projektów infrastrukturalnych w obszarze kultury i dziedzictwa obszaru.**

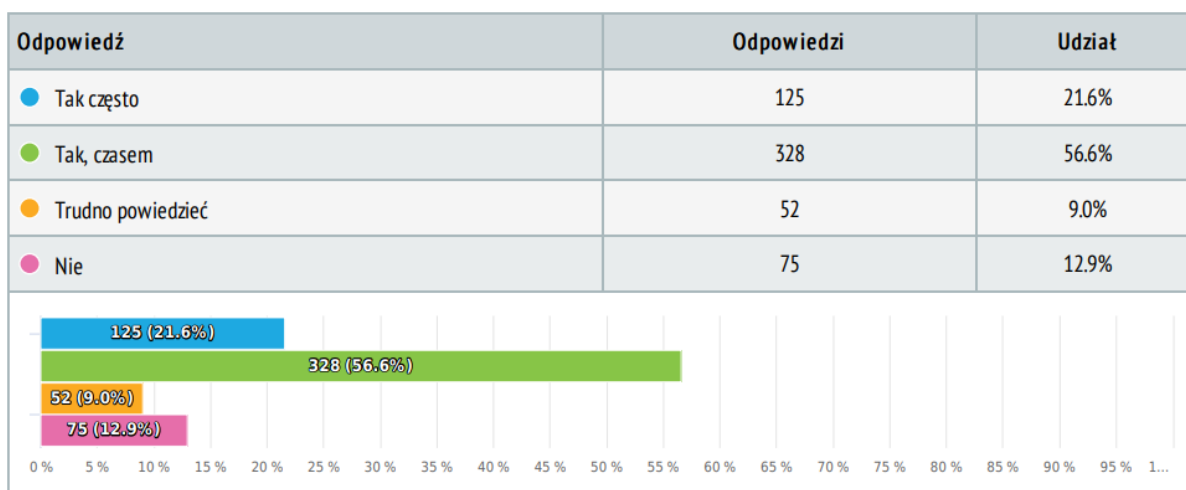
Wykres 7 Jeżeli rozważa Pan/i zmianę miejsca zamieszkania, powodem jest....

Źródło: ankieta kwestionariuszowa z mieszkańcami obszaru LSR, n=123

Kolejnym obszarem w pytaniach kwestionariuszowych była kwestia korzystania z gminnej infrastruktury rekreacyjnej. Więcej niż połowa mieszkańców (56%) osobiście korzystała z infrastruktury finansowanej ze środków unijnych, z czego co piąty ankietowany (21%) korzysta z tych obiektów często. Jedynie nieliczna grupa mieszkańców (12,9%) nigdy nie korzystała z takiej infrastruktury, a 9% nie jest w stanie odpowiedzieć na to pytanie.

Wykres 8 Czy Pan/i osobiście korzystał/a z infrastruktury / obiektów finansowanych ze środków unijnych w ostatnim roku?

Źródło: ankieta kwestionariuszowa z mieszkańcami obszaru LSR, n=580

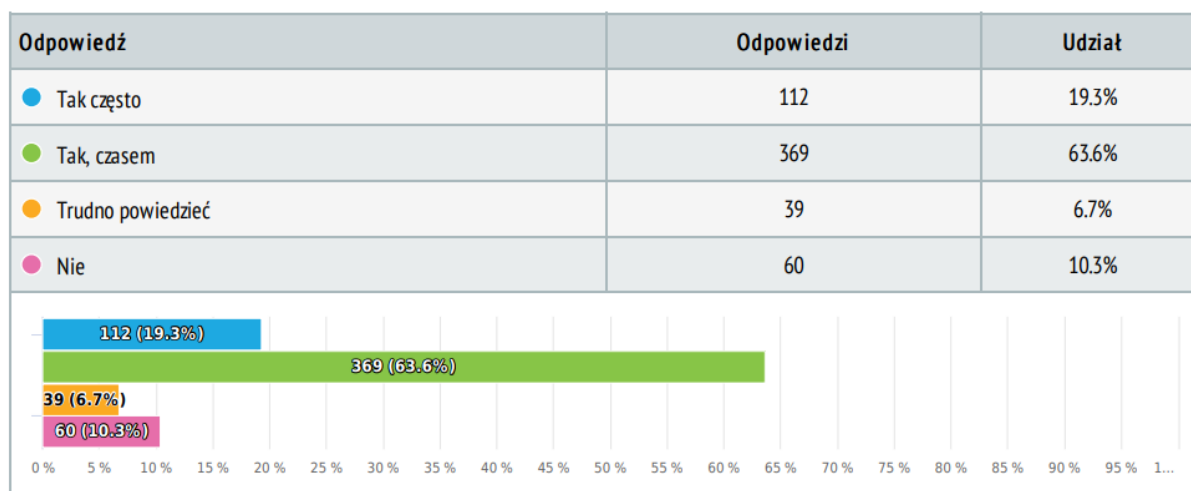
Znaczna część mieszkańców (76%) uważa, że projekty związane z poprawą infrastruktury cieszą się zainteresowaniem mieszkańców, 21% ankietowanych twierdzi, że mieszkańcy są

wobec tej sprawy obojętni, a jedynie 1,9% uważa, że projekty te nie są popularne wśród mieszkańców.

Badanie ankietowe pokazuje bardzo duże zainteresowanie mieszkańców aktywnymi formami spędzania wolnego czasu, festynami i wydarzeniami organizowanymi przez samorząd.

Uczestniczący w badaniu wskazali, że 63% z nich osobiście korzystało ze szkoleń, spotkań i festynów finansowanych ze środków unijnych, a co piąty ankietowanych uczestniczył w wydarzeniach często (19%). Jedynie 10% nigdy nie uczestniczyło w takich projektach, a 6,7% osób nie jest w stanie stwierdzić, czy w takich wydarzeniach brała udział.

Wykres 9 Czy Pan/i osobiście korzystał/a z projektów takich jak szkolenia, spotkania, festyny finansowanych ze środków unijnych w ostatnim roku?

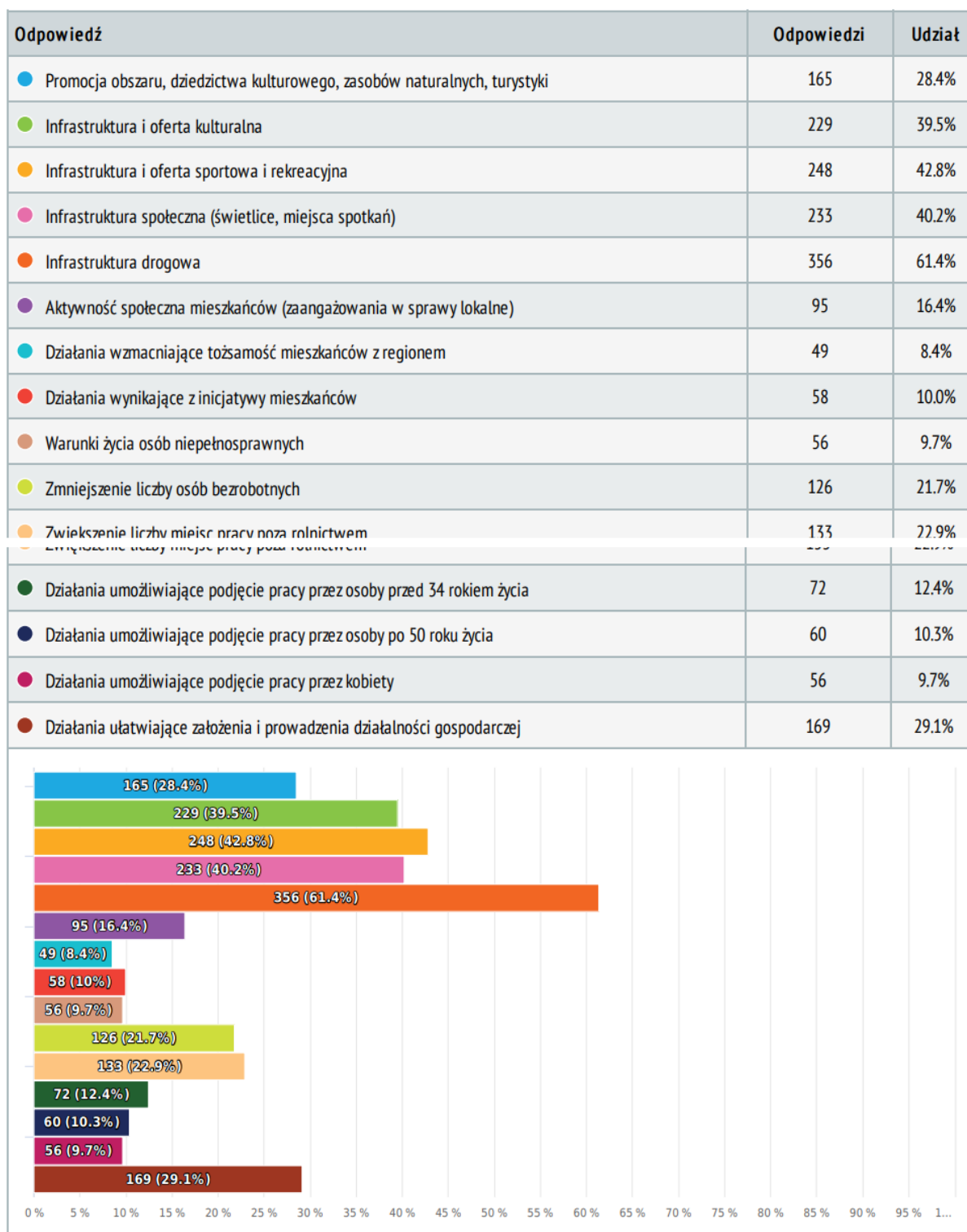

Źródło: ankieta kwestionariuszowa z mieszkańcami obszaru LSR, n=580

Według ogromnej większości badanych (73%) festyny, czy wydarzenia na świeżym powietrzu finansowane ze środków dotacyjnych cieszą się zainteresowaniem mieszkańców, jedynie ponad jedna czwarta respondentów nie jest w stanie stwierdzić, czy szkolenia, spotkania i festyny finansowane ze środków unijnych cieszą się zainteresowaniem. O małej popularności wydarzeń tego typu przekonanych jest jedynie 2,4% badanych.

Badani dostali możliwość hipotetycznego rozdystrybuowania dodatkowych środków finansowych w swojej gminie. W pierwszej kolejności większość mieszkańców dofinansowałaby inicjatywy prowadzące do polepszenia infrastruktury drogowej (64%). Następnie środki przeznaczyliby na działania związane z infrastrukturą sportową i rekreacyjną (42%) oraz poprawa infrastruktury kultury (39%). Mniej naglącą, choć wciąż istotną, potrzebą są działania wzmacniające tożsamość mieszkańców z regionem (4%), co potwierdza pozytywną ocenę dotychczasowych działań w tym obszarze. Ankietowani dofinansowaliby także działania zmniejszające liczbę osób bezrobotnych (21%), tworzące nowe miejsca pracy poza rolnictwem (22%) oraz działania ułatwiające założenie i prowadzenie działalności gospodarczej (29%).

Wykres 10 Proszę sobie wyobrazić, że ma Pan/i możliwość decydowania o podziale dodatkowych środków finansowych w swojej gminie. Które z poniżej wymienionych obszarów dofinansował/a/by Pan/i w pierwszej kolejności?

Źródło: ankieta kwestionariuszowa z mieszkańcami obszaru LSR, n=580

Podsumowując, analiza zmian w otoczeniu społeczno-gospodarczym wskazuje, że cele LSR są w obszarze rozwoju przedsiębiorczości mieszkańców i wparcia infrastruktury rekreacyjnej

i kulturalnej powinny być kontynuowane w latach 2023-2027. Jest to efektem trafnej diagnozy dokonanej na etapie programowania, bieżącego monitoringu potrzeb i otoczenia, w którym realizowane są cele. **Rekomenduje się konsultacje nowych założeń LSR z uwzględnieniem zidentyfikowanych problemów społeczno-gospodarczych obszaru LSR, na które mogą oddziaływać środki udostępnione LGD z PS WPR 2023-2027 oraz środki z programu regionalnego ze środków EFRR i EFS+.**

Rozdział 5. Opis wyników badania wraz z ich interpretacją

Podrozdział 5.1. Ocena wpływu na główne cele LSR

Niniejszy rozdział zawiera odpowiedź na pytania ewaluacyjne: Jaki jest stopień osiągnięcia celu głównego i przypisanych do niego wskaźników LSR?

LGD osiągnęło cele ogólne określone w LSR mierzone za pomocą wskaźników monitorowania, co prezentuje poniższa tabela. Źródłem obliczenia stopnia realizacji wskaźników oddziaływania jest analiza własna zespołu badawczego na podstawie danych GUS Vademecum Samorządowca i dane Ministerstwa Finansów, podczas gdy dla wskaźników produktu i rezultatu źródłem obliczeń są coroczne raporty monitorujące sporządzane przez biuro LGD oraz dane biura LGD:

Tabela 9 Cel ogólny 1. Poprawa konkurencyjności lokalnej gospodarki i tworzenie miejsc pracy wg. stanu na koniec roku 2022

Lp.	Wskaźnik	Jednostka miary	Stan początkowy 2013	Stan docelowy 2023	Stan na 31.12.2022	Stan realizacji
Wskaźniki oddziaływania dla celu ogólnego 1. Poprawa konkurencyjności lokalnej gospodarki i tworzenie miejsc pracy						
W1	Liczba nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON na 10 tys. ludności	Szt.	62	100	669	100%
Wskaźnik rezultatu dla celu szczegółowego 1.1. Rozwój innowacyjności i przedsiębiorczości mieszkańców						
W1.1	Liczba utworzonych lub utrzymanych miejsc pracy (ogółem)	Szt.	0	67	64	95,52
Wskaźniki produktu dla przedsięwzięcia 1.1.1 Premie na rozpoczęcie działalności gospodarczej						
1.1.1	Liczba operacji polegających na utworzeniu nowego przedsiębiorstwa (w tym	Szt.	0	56	55	98,21%

	grupy defaworyzowane)					
1.1.1	Liczba operacji polegających na rozwoju istniejącego przedsiębiorstwa	Szt.	0	11	13	118,18%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych sprawozdawczych biura LGD

Tabela 10 Cel ogólny 2. Poprawa jakości życia mieszkańców wg. stanu na koniec roku 2022

Lp.	Wskaźnik	Jednostka miary	Stan początkowy 2013	Stan docelowy 2023	Stan na 31.12.2022	Stan realizacji
Wskaźniki oddziaływania dla celu ogólnego 2. Obszar którego mieszkańcy identyfikują się z terenem Lokalnej Grupy Działania						
W2	Saldo migracji na 1000 osób	Saldo migracji wewnętrznych/ 1000 mieszkańców w	-6	-2	-17 (2020 rok)	0%
Wskaźnik rezultatu dla celu szczegółowego 2.1. Rozbudowa i modernizacja infrastruktury publicznej dla poprawy jakości życia mieszkańców						
W.2.1.	Osoby korzystające z obiektów infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej lub kulturalnej	Os.	0	30 000	12916	43,05
Wskaźniki produktu dla przedsięwzięcia 2.1.1 Odnowa wsi i miast						
2.1.1	Liczba nowych lub zmodernizowanych obiektów infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej, lub kulturalnej	Szt.	0	40	48	120,00%
Wskaźnik rezultatu dla celu szczegółowego 2.2. Zachowanie gospodarcze zasobów i tradycji kulturowych						
W.2.2.1	Wzrost liczby osób odwiedzających zabytki i obiekty	Os.	0	30 000	21320	71,07%
W.2.2.1	Liczba uczestników wydarzeń służących zachowaniu, upowszechnianiu oraz	Os.	0	20 000	15100	75,50 %

	promocji obszaru LSR lub produktów i usług lokalnych					
Wskaźniki produktu dla przedsięwzięcia 2.2.1 Promocja i zachowanie dziedzictwa lokalnego						
2.2.1	Liczba operacji obejmujących remont lub wyposażenie podmiotów działających w sferze kultury (zachowanie dziedzictwa lokalnego)	Szt.	0	8	8	100,00%
2.2.1	Liczba podmiotów działających w sferze kultury, które otrzymały wsparcie w ramach realizacji LSR	Szt.	0	8	8	100,00%
2.2.1	Liczba wydarzeń służących zachowaniu, upowszechnianiu oraz promocji obszaru LSR lub produktów i usług lokalnych	Szt.	0	18	17	94,44%
2.2.1	Liczba zrealizowanych projektów współpracy, w tym współpracy międzynarodowej	Szt.	0	5	4	80,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych sprawozdawczych biura LGD

Tabela 11 Cel ogólny 3. Niwelowanie różnic w dostępie do usług społecznych i zatrudnienia na obszarach Lokalna Strategią Rozwoju wg. stanu na koniec roku 2022

Lp.	Wskaźnik	Jednostka miary	Stan początkowy 2013	Stan docelowy 2023	Stan na 31.12.2022	Stan realizacji
Wskaźniki oddziaływania dla celu ogólnego 3. Niwelowanie różnic w dostępie do usług społecznych i zatrudnienia na obszarach Lokalna Strategią Rozwoju						
W3	Saldo migracji na 1000 osób	Saldo migracji wewnętrznych/1000 mieszkańców	-6	-2	-17 (2020 rok)	0%
Wskaźnik rezultatu dla celu szczegółowego 3.1. Rozwój infrastruktury na obszarach objętych LSR						

W.3.1.1	Udział osób w gospodarstwach domowych korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w ludności ogółem	%	15,09	5,92	12,24	0%
W.3.1.2	Liczba osób korzystających z wspartych obiektów/przestrzeni na zrewitalizowanych obszarach	Os.	0	25 000	21968	87,87 %
Wskaźniki produktu dla przedsięwzięcia 3.1.1 Infrastruktura społeczna						
3.1.1.	Liczba wybudowanych/przebudowanych obiektów, w których realizowane są usługi aktywizacji społeczno-zawodowej	Szt.	0	9	9	100,00 %
Wskaźniki produktu dla przedsięwzięcia 3.1.2. Rewitalizacja						
3.1.2.	Powierzchnia zrewitalizowanych obszarów	ha	0	2,25	2,26	100,44 %

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych sprawozdawczych biura LGD

Tabela 12 Cel ogólny 4. Rozwój rewitalizacji społecznej i kształtowanie kapitału społecznego wg. stanu na koniec roku 2022

Lp.	Wskaźnik	Jednostka miary	Stan początkowy 2013	Stan docelowy 2023	Stan na 31.12.2022	Stan realizacji
Wskaźniki oddziaływania dla celu ogólnego 4. Rozwój rewitalizacji społecznej i kształtowanie kapitału społecznego						
W4	Odsetek osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej (Udział osób korzystających ze świadczeń społecznych w ludności ogółem [%])	%	15,09	10	9,86 (2020 rok)	100%

Wskaźnik rezultatu dla celu szczegółowego 4.1. Niwelowanie różnic w dostępie do zatrudnienia na

obszarach objętych LSR						
4.1	Liczba utworzonych miejsc pracy w ramach udzielonych z EFS środków na podjęcie działalności gospodarczej	Szt.	0	22	22	100,00%
Wskaźniki produktu dla przedsięwzięcia 4.1.1. Wsparcie na rzecz zatrudnienia i rozwoju przedsiębiorczości						
4.1.1.	Liczba osób pozostających bez pracy, które otrzymały bezzwrotne środki na podjęcie działalności gospodarczej w programie	Os.	0	22	22	100,00%
Wskaźnik rezultatu dla celu szczegółowego 4.2. Poprawa jakości usług edukacyjnych						
4.2	Liczba szkół, w których pracownie przedmiotowe wykorzystują wyposażenie do prowadzenia zajęć edukacyjnych	Szt.	0	3	4	133,33%
4.2.	Liczba dzieci objętych w ramach programu które zwiększyły swoje szanse edukacyjne	Os.	0	158	218	286,08%
Wskaźniki produktu dla przedsięwzięcia 4.2.1. Usługi edukacyjne						
4.2.1.	Liczba dzieci objętych w ramach programu dodatkowymi zajęciami zwiększającymi ich szanse edukacyjne w edukacji przedszkolnej	Os.	0	243	243	100,00%
4.2.1.	Liczba uczniów objętych wsparciem w zakresie rozwijania kompetencji kluczowych lub umiejętności uniwersalnych w programie	Os.	0	550	612	111,27%
4.2.1.	Liczba szkół i placówek systemu oświaty wyposażonych w ramach	Szt.	0	11	11	100,00%

	programu w sprzęt TIK do prowadzenia zajęć edukacyjnych					
4.2.1.	Liczba nauczycieli objętych wsparciem w programie	Os.	0	50	62	124,00%

Wskaźnik rezultatu dla celu szczegółowego 4.3. Poprawa jakości usług społecznych

4.3	Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym pracujących po opuszczeniu programu (łącznie z pracującymi na własny rachunek)	Os.	0	5	4	80,00%
-----	---	-----	---	---	---	--------

Wskaźniki produktu dla przedsięwzięcia 4.3.1. Usługi społeczne

4.3.1.	Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym objętych wsparciem w programie	Os.	0	245	243	99,18%
4.3.1.	Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym objętych usługami społecznymi świadczonymi w interesie ogólnym w programie	Os.	0	220	231	105,00%

Wskaźnik rezultatu dla celu szczegółowego 4.3. Poprawa jakości usług społecznych

4.3	Liczba osób, które otrzymały wsparcie po uprzednim udzieleniu indywidualnego doradztwa w zakresie ubiegania się o wsparcie na realizację LSR, świadczonego w biurze LGD	Os.	0	60	54	90,00%
4.3	Liczba osób uczestniczących w spotkaniach informacyjno-konsultacyjnych	Os.	0	1200	1262	105,17 %

4.3.	Liczba osób zadowolonych ze spotkań informacyjno-konsultacyjnych	Os.	0	1080	1080	100 %
Wskaźniki produktu dla przedsięwzięcia 4.3.2. Funkcjonowanie LGD						
4.3.2.	Liczba osobodni szkoleń dla pracowników LGD	Szt.	0	24	45	187,50%
4.3.2.	Liczba osobodni szkoleń dla organów LGD	Szt.	0	74	111	150,00%
4.3.2.	Liczba miesięcy zapewnionego funkcjonowania biura LGD	m-c	0	90	77	85,55%
Wskaźniki produktu dla przedsięwzięcia 4.3.3. Animacja						
4.3.3.	Liczba podmiotów, którym udzielono indywidualnego doradztwa	Szt.	0	200	267	133,50%
4.3.3.	Liczba spotkań informacyjno-konsultacyjnych LGD z mieszkańcami	Szt.	0	70	59	84,29%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych sprawozdawczych biur LGD

Ocena wskaźników oddziaływania pokazuje, że cele LSR zostały zrealizowane w zakresie celów skierowanych na rozwój przedsiębiorczości (Cel ogólny 1. Poprawa konkurencyjności lokalnej gospodarki i tworzenie miejsc pracy) oraz cele odnoszące się do rozwoju obszaru polityki edukacyjnej (Cel ogólny 4. Rozwój rewitalizacji społecznej i kształtowanie kapitału społecznego).

Niestety nie osiągnięto wartości docelowej wskaźnika oddziaływania dla Celu ogólnego 2. Poprawa jakości życia mieszkańców oraz Celu ogólnego 3. Niwelowanie różnic w dostępie do usług społecznych i zatrudnienia na obszarze Lokalnej Strategii Rozwoju, które mierzone były wskaźnikiem migracji mieszkańców. Przyczyną braku osiągnięcia wskaźnika migracji były czynniki zewnętrzne tj. pandemia i dalsze wyludnianie się terenów wiejskich na rzecz większych aglomeracji w regionie (Łomża, Białystok).

Rekomendacja: Realizacja LSR pokazała wysoki stopień realizacji założonych celów lokalnej strategii rozwoju mierzonych wskaźnikami rezultatu i produktu. Spośród wskaźników oddziaływania nie osiągnięto zakładanych wartości wskaźnika mierzącego saldo migracji, co było spowodowane czynnikami zewnętrznymi nie odnoszącymi się do procesu realizacji LSR. Dane monitoringowe pozyskiwano ze sprawozdawczości

prowadzonej w biurze LGD i na podstawie informacji udzielanej przez UM. W kolejnej perspektywie 2023-2027 rekomenduje się utrzymanie systematycznej wymiany informacji z Urzędem Marszałkowskim pełniącym zadania IZ dla programu regionalnego i IW dla PS WPR 2023-2027 celem pozyskiwania informacji o zawartych umowach i wypłaconych środkach pomocowych.

Podrozdział 5.2. Ocena wpływu LSR na kapitał społeczny

Niniejszy rozdział zawiera odpowiedź na pytania ewaluacyjne: Jaki jest wpływ LSR na kapitał społeczny, w tym w szczególności na aktywność społeczną, zaangażowanie w sprawy lokalne? W jaki sposób należałoby wspierać rozwój kapitału społecznego w przyszłości?

Wdrożenie LSR w bardzo dużym stopniu wpłynęło na rozwój kapitału społecznego. Dzięki pomocy z ARIMR powstało wiele KGW. Organizacje te licznie korzystały ze środków dotacyjnych. Przede wszystkim organizacje pozarządowe składały wnioski na infrastrukturę w obszarze odnowy i promocji korzystając z preferencyjnej formy 100% zwrotu kosztów kwalifikowanych ze środków PROW. Należy zaznaczyć, że LGD nie korzystało ze wsparcia w formie grantów. Realizacja projektów grantowych była postrzegana jako trudna i czasochłonna ze strony LGD przy działaniach realizowanych ze środków EFS i EFRR. Przede wszystkim dotyczy to nakładu pracy personelu LGD jakiego wymaga ciągła opieka nad grantobiorcami na każdym etapie wnioskowania, realizacji i rozliczenia zadania. LGD pomagała licznym organizacjom w rozliczeniu pozyskanych środków. Taka forma wsparcia organizacji pozarządowych powinna być kontynuowana.

Granty nie mają zaplanowanego pełnego prefinansowania, co w przypadku organizacji pozarządowych na terenach wiejskich jest barierą nie do przebycia. Dlatego na lokalne grupy działania realizujące projekty grantowe spadło kolejne wyzwanie, tym razem zapewnienia prefinansowania wnioskodawcom w naborach grantowych. Jednak nie ma wątpliwości, że projekty grantowe w największym stopniu wpisują się w misję Stowarzyszenia. **Pomimo braku doświadczeń LGD w realizacji projektów grantowych w perspektywie 2014-2020, rekomendować należy ten instrument realizacji LSR na kolejny okres programowania 2023-2027 jako narzędzie aktywizacji mieszkańców i lokalnych organizacji pozarządowych.**

Analiza desk research i wywiady z członkami LGD wskazują na aktualny problem społeczny jakim jest potrzeba aktywizacji dzieci i młodzieży oraz osób wykluczonych społecznie. Podczas wywiadów z przedstawicielami Rady LGD sygnalizowano, że pierwsza fala koronawirusa spowodowała wiele perturbacji niemal we wszystkich obszarach życia, szczególnie zdrowia psychicznego. Sytuacja kryzysowa spowodowała, że podejmowanych jest wiele różnych działań w celu powstrzymania wirusa. Badanie pokazuje zatem aktualny problem potrzeby aktywizacji dzieci i młodzieży, szczególnie celem poprawy kondycji psychicznej i fizycznej (np. poprzez organizację zajęć sportowych, zajęć tanecznych i gimnastycznych, zajęć artystycznych i terapii integracji sensorycznej, zajęć pozalekcyjnych przy szkołach etc.). Problemem jest sytuacja dzieci, które mają ograniczony dostęp do kultury. Organizacje pozarządowe powinny w większym stopniu realizować projekty kulturalne (występy artystyczne, teatralne).

Innym obszarem wsparcia powinna być idea wioski tematycznej i zagrody edukacyjnej, jako doświadczenie projektu współpracy „Promocja i Tradycja Wspólną Sprawą” współfinansowanego ze środków poddziałania 19.3 PROW. Zagroda -edukacyjna, której celem jest przede wszystkim edukacja w zakresie dziedzictwa wsi i kultury wiejskiej stanowić może dodatkowe źródło zarobkowania. Celem wsparcia w kolejnym okresie programowania powinno być wsparcie organizacji pozarządowych, które opracowałyby koncepcje wioski tematycznej czy zagrody edukacyjnej. **Wywiady pogłębione z członkami LGD pokazały potencjał do realizacji projektów wiosek tematycznych lub zagród edukacyjnych. Na obszarze można wskazać trzy takie miejsca:** po pierwsze, Turośl gdzie żywa jest kultura kurpiowska; na tym terenie znajduje się zabytkowy Kościół Rzymskokatolicki pw. św. Jana Chrzciciela, który był przedmiotem dotacji na renowację w ramach dziedzictwa kulturowego oraz działa sprawna organizacja KGW Turoślanie; po drugie – w Gmina Zbójna, miejscowość Dobry Las z działającym na tym terenie KGW Dobry Las i specjalizacją produktów z wykorzystaniem jałowca; po trzecie - Gmina Stawiski, gdzie wykorzystując doświadczenia zamiłowania do szachów można utworzyć Miasteczko Szachowe. Należy zwrócić uwagę, że zgodnie z zapisami PS WPR 2023-2027 w przypadku chęci wspierania w okresie 2023-2027 operacji realizowanych w ramach gospodarstw agroturystycznych oraz w ramach zagród edukacyjnych warunkiem kwalifikowalności będzie m.in. przystąpienie do Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych prowadzonej przez CDR O/Kraków nie później niż w dniu złożenia wniosku o płatność.

Rekomendacja: W zakresie rozwoju kapitału społecznego istnieje potrzeba wsparcia niewielkich organizacji pozarządowych w zakresie realizacji niewielkich inicjatyw lokalnych. Projekty takie pozwolą na budowanie relacji wśród społeczności lokalnej. Rekomenduje się realizację projektów grantowych w ramach LSR w nowym okresie programowania 2023-2027. Wdrażając granty ważną będzie organizacja szkoleń dla Grantobiorców pomagających im w rozliczeniu pozyskanych dotacji. Granty powinny być wyraźnie kierowane do Grantobiorców zaliczanych do JSFP tj. gminne ośrodki kultury. Z uwagi na konieczność realizacji zapisów polityk unijnych związanych z tzw. europejskim zielonym ładem¹⁴ w okresie programowania 2023-2027 jednym z kierunków projektów grantowych mogą być działania edukacyjne i aktywizacyjne w obszarze wyzwań klimatycznych i środowiskowych. Badanie nie pozwoliło na wskazanie, czy wsparcie koncepcji Smart Villages powinno zostać wprowadzone do LSR, ponieważ LGD nie stosowało tego podejścia w okresie 2014-2020; nie ulega jednak wątpliwości, że ta oddolna i lokalna koncepcja rozwoju wsi, mająca na celu wypracowanie efektywnych i niestandardowych rozwiązań lokalnych problemów miejscowości wiejskich dzięki innowacyjnemu podejściu, może być ciekawym narzędziem rozwoju lokalnego obszaru

¹⁴ Europejski zielony ład to pakiet inicjatyw politycznych, którego celem jest skierowanie UE na drogę transformacji ekologicznej a ostatecznie – osiągnięcie neutralności klimatycznej do 2050 r. Wspiera przekształcenie UE w sprawiedliwe i dostatnie społeczeństwo o nowoczesnej i konkurencyjnej gospodarce.

LSR.

Rekomendacja: W ocenie uczestniczących w wywiadach pogłębionych członków LGD problem aktywizacji dzieci i młodzieży z terenu działania LGD jest realnym wyzwaniem, na który można oddziaływać środkami pomocowymi. Rekomenduje się skierowanie części środków LSR 2023-2027 z obszaru rozwoju kapitału społecznego na aktywizację ludzi młodych poprzez realizację operacji na rzecz lokalnego środowiska młodzieżowego, w tym integrujących i animujących. **W Diagnozie LSR 2023-2027 zasadne będzie dokonanie analizy obecnej oferty, jaka jest dostępna dla ludzi młodych na obszarze LSR i zaplanowanie działań pomocowych do niej komplementarnych.**

Podrozdział 5.3. Ocena wpływu LSR na przedsiębiorczość

Niniejszy rozdział zawiera odpowiedź na pytania ewaluacyjne: W jakim stopniu realizacja LSR przyczyniła się do rozwoju przedsiębiorczości? Czy i w jaki sposób wspieranie przedsiębiorczości w ramach kolejnych edycji LSR jest wskazane?

Realizacji LSR przyczyniła się do wzmocnienia istniejących firm i powstania nowych przedsiębiorstw. Wsparcie przedsiębiorczości realizowane było w celu szczegółowym 1.1. Rozwój innowacyjności i przedsiębiorczości mieszkańców oraz celu szczegółowym 4.1. Niwelowanie różnic w dostępie do zatrudnienia na obszarach objętych LSR. W ramach działań finansowanych ze środków EFRROW skutecznie osiągnięto zakładane cele szczegółowe. W ramach wsparcia utworzono 56 nowych miejsc pracy, z czego 43 w ramach premii (zakontraktowane 55) oraz 13 rozwiniętych firm. Z uwagi na trwające nabory z premii można szacować, że dodatkowo powstanie 16 nowych miejsc pracy. Szacuje się zatem, że ze środków EFRROW utworzonych zostanie 72 nowe miejsca pracy.

W obszarze przedsiębiorczości problemem okazała się pandemia i lockdown podczas, którego firmy ubiegały się o zmniejszenie obowiązkowych etatów tworzonych w ramach wspieranych operacji. Problemem okazała się duża liczba mieszkańców którzy chcieli otrzymać wsparcie na zakładanie działalności będąc ubezpieczony w KRUS, co niestety nie było możliwe do sfinansowania. Większość dotacji otrzymały firmy usługowe. Często otwierano firmy kosmetyczne i fryzjerskie, zakłady hydrauliczne i warsztaty samochodowe czy diagnostykę pojazdową. Z informacji biura LGD wynika, że firmy te nie mają problemu z pozyskaniem klientów.

Wiele z podmiotów świadczących usługi wykończeniowe „wyszły z szarej strefy”. LGD oferowała premię w jednolitej wysokości 50 tys. zł. Z kolei – operacje na rozwój działalności również dotyczyły głównie usług. Nie identyfikowano specyficznych branż wsparcia. Przykładem ciekawego projektu była operacja firmy Pizzeria Gruby Benek Damian Kapelański Green Factory Rozrywkowe Centrum w Kolnie. W kwocie 300 tys. zł dotacji wyposażono budynek na cele Sali zabaw dla dzieci, kręgielnie i plac zabaw. Cała inwestycja wyniosła ponad 1 mln zł. **W kolejnym okresie programowania zasadne będzie różnicowanie wsparcia na premię dla firm usługowych i produkcyjnych w większym zakresie.** W związku z otrzymanymi środkami jeszcze zwiększono budżet na wsparcie przedsiębiorczości.

Przykładem projektu innowacyjnego w zakresie przedsiębiorczości była operacja „Wzrost konkurencyjności przedsiębiorstwa poprzez rozwój usług turystycznych” wnioskodawcy firmy Michała Rogińskiego. W ramach dotacji 150 tys. zł zakupione zostało wyposażenie restauracji i domu weselnego Dwór Rogiński w Kolnie. Z kolei – w zakresie podejmowania ciekawym i innowacyjnym projektem była operacja Wnioskodawcy Justyna Kowalczyk z Kolna. Premia w wysokości 50 tys. zł umożliwiła otwarcie gabinetu logopedycznego wyposażonego w nowoczesne urządzenia do wykonywania zabiegów. Innym przykładem innowacyjnego projektu była operacja z Gminy Zbójna Wnioskodawca Justyna Nowak. Za środki z premii zakupiono kontener i wyposażono w sprzęt niezbędny do prowadzenia działalności świadczącej usługi fryzjerskie.

Z kolei – **ze środków EFS w ramach tego obszaru wsparcia przyznawano wsparcie w postaci dotacji na podjęcie działalności gospodarczej w kwocie 23 050 zł, plus wsparcie pomostowe maksymalnie do 40 tys. zł.** Dzięki wsparciu utworzono 22 nowe miejsca pracy w ramach udzielonych z EFS środków na podjęcie działalności gospodarczej. Łącznie z nowymi miejscami pracy oszacować można że do końca 2023 roku powstanie 94 nowe miejsca pracy (z czego 22 ze środków EFS i 72 projekty ze środków PROW 2014-2020).

Wywiady pogłębione z członkami LGD wskazują na zasadność rozważenia prowadzenia przez LGD działań swoistej Instytucji Otoczenia Biznesu (IOB)¹⁵ albo inkubatora przedsiębiorczości na obszarze LSR. IOB spełniają wiele funkcji usługowych, wypełniają lukę pomiędzy mechanizmem rynkowym a działalnością administracji publicznej. W praktyce, instytucje otoczenia biznesu wspierają najczęściej jednostki sektora małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP). Podmioty takie mają za zadanie wspierać przedsiębiorstwa w ich rozwoju, przede wszystkim poprzez dostarczanie im rzetelnej i aktualnej wiedzy, doradztwo, organizowanie procesów niezbędnych dla funkcjonowania przedsiębiorstw na rynku lokalnym. Podmiot taki mógłby oferować pomoc doradczą i szkoleniową dla lokalnych firm oferując im możliwość skorzystania z takich szkoleń, które są im faktycznie potrzebne a nie z takich, które im oferuje rynek szkoleniowy.

Rekomendacja: Wspieranie przedsiębiorczości w ramach kolejnych edycji LSR jest wskazane w formie dotacji na otwarcie działalności gospodarczej. Dobre doświadczenie pokazują zasadność promowania projektów integrujących lokalne zasoby turystyczne i wykorzystujące potencjał kulturowy obszaru LSR. Ciekawym zakresem wsparcia będzie wykorzystanie środowiskowego i turystycznego potencjału np.: poprzez tworzenie ofert tematycznych pobytów średnio- i długoterminowych tj.: „Slow Food”, „Slow Tourism”. W badaniach jakościowych pojawiały się oczekiwania wsparcia współpracy przedsiębiorców z

¹⁵ W większości raportów prezentujących wyniki badań dotyczące instytucji otoczenia biznesu przyjmuje się następującą definicję IOB: „instytucje non-profit, niedziałające dla zysku lub przeznaczające zysk na cele statutowe, zgodnie z zapisami w statucie lub równoważnym dokumencie, działające na terenie Polski. Wyodrębniona instytucja okołobiznesowa powinna posiadać bazę materialną, techniczną, zasoby ludzkie i kompetencje niezbędne do świadczenia usług na rzecz sektora MŚP” Zob. W. Burdecka, Instytucje otoczenia biznesu, PARP, Warszawa 2004, s. 4.

terenu LSR poprzez rozwój współpracy w wymiarze produkcyjnym, usługowym, społecznym dążąc do wdrożenia formuły tzw. „wielofunkcyjności”.

LGD powinno wypracować wspólne rozwiązania sieciujące przedsiębiorców i organizacje pozarządowe z terenu LSR. W ostatnich latach wiele polskich sołectw poszukuje możliwości rozwoju w sektorze pozarolniczym w oparciu o zasoby przyrodnicze, czy kulturowe, w które bogaty jest region Dobrym przykładem są wioski tematyczne¹⁶. Wioski tematyczne stwarzają nowe możliwości zarobkowania poza rolnictwem.

Podrozdział 5.4. Ocena wpływu LSR na turystykę i dziedzictwo kulturowe

Niniejszy rozdział zawiera odpowiedź na pytania ewaluacyjne: W jakim stopniu LSR przyczyniła się do budowania lokalnego potencjału w zakresie turystyki i dziedzictwa kulturowego? W jakich kierunkach należy wspierać rozwój lokalnego potencjału turystycznego?

Analiza danych pokazała, że poprzez udzielane dotacje LGD przyczyniła się do budowania lokalnego potencjału w zakresie turystyki i dziedzictwa kulturowego. Wsparcie w obszarze dziedzictwa kulturowego realizowane było głównie w ramach Celu szczegółowego 2.2. Zachowanie gospodarcze zasobów i tradycji kulturowych

W ramach wsparcia zapewniono wyposażenie podmiotów działających w sferze kultury i remonty partii, np. Odrestaurowanie i konserwacja drzwi w stylu eklektyzmu ludowego do kościoła pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny w Nowogrodzie w kwocie 59 tys. zł. Innym przykładem była renowacja zabytkowego kościoła w zespole poklasztornym Ojców Franciszkanów w Stawiskach poprzez wykonanie malatury w kwocie 101 tys. zł. Wydano publikacje Miasta Kolno „Kolno i okolice – szkice z zamierzczonej przeszłości”. W Gminie Zbójnej wydano publikacje „Śladami historii Kurpi”. Nowym wydarzeniem była wigilia kurpiowska zorganizowana w Turośli przez OSP Turośl w kwocie 37 tys. zł dofinansowania.

Rekomendacja: Obszar LSR posiada atrakcyjne zasoby Kurpi. Miejscowościami najbardziej znanymi z tradycji kurpiowskich są Zbójną, Turośl i Nowogród¹⁷. W Nowogrodzie znajduje się Muzeum-Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika. Zasadna będzie kontynuacja działań LSR w okresie 2023-2027 ukierunkowanych na rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury rekreacyjnej. Wsparcie rozwoju lokalnego potencjału turystycznego powinno wykorzystywać dziedzictwo kurpiowskie bazujące na kurpiowskich tradycjach rękodzielniczych, regionalnych pieśniach, przyśpiewkach i tańcach.

¹⁶ Robocza definicja wsi tematycznej przedstawiona została w raporcie przygotowanym pod kierunkiem J. Brunmayera (Idziak 2011). Określa się nią wieś, której rozwój podporządkowany jest wiodącej idei, tematowi przewodniemu, dzięki któremu staje się ona jedyna w swoim rodzaju i rozpoznawalna. Jest to sposób na tworzenie, przy minimalnych nakładach, nowej oferty wsi, której główne działania skierowane są na doznania, edukację i twórczość.

¹⁷ Zob. [Historia Kurpi](#)

Podrozdział 5.5. Ocena wpływu LSR na grupy defaworyzowane

Niniejszy rozdział zawiera odpowiedź na pytania ewaluacyjne: Czy w LSR właściwie zdefiniowano grupy defaworyzowane oraz czy realizowane w ramach LSR działania odpowiadały na potrzeby tych grup? Jaki był wpływ LSR na poziom ubóstwa i wykluczenia społecznego? Jakie działania należy podejmować w skali lokalnej na rzecz ograniczania ubóstwa i wykluczenia społecznego?

Badanie pokazało, że LGD skutecznie wpływało swoimi działaniami na pomoc dla osób zaliczonych do grupy defaworyzowanej. Stosowano kryteria preferujące operacje skierowane do grup defaworyzowanych. Dzięki temu rozwiązaniu dostosowywano infrastrukturę dla osób z niepełnosprawnościami. Realizacja działań skierowanych do osób potrzebujących i osób zaliczonych do grupy defaworyzowanej odbywała się w ramach celu szczegółowego 2.1. Rozbudowa i modernizacja infrastruktury publicznej dla poprawy jakości życia mieszkańców, celu szczegółowego 3.1. Rozwój infrastruktury na obszarach objętych LSR oraz celów szczegółowych 4.2. Poprawa jakości usług edukacyjnych i 4.3. Poprawa jakości usług społecznych, poniżej zaprezentowano szczegółowe informacje dotyczące efektów tych działań:

Cel szczegółowy 2.1. Rozbudowa i modernizacja infrastruktury publicznej dla poprawy jakości życia mieszkańców

W ramach wsparcia ze środków EFRR finansowano zagospodarowanie przestrzeni przy obiektach użyteczności publicznej, remontowano świetlice wiejskie, budowano place zabaw i siłownie na otwartym powietrzu. Głównym beneficjentem były głównie NGO's tj. Straże pożarne, parafie rzymskokatolickie, stowarzyszenia działające w obszarze kultury i rekreacji. Realizacja placów zabaw pokazała, że zapotrzebowanie na infrastrukturę jest w dużym stopniu zrealizowane, choć jest wiele miejscowości w których wciąż brakuje takiej infrastruktury. Jakościowa ocena pokazuje, że projekty inwestycyjne podniosły jakość życia mieszkańców dzięki temu, że mieszkańcy nie musieli jechać do innych miejscowości aby skorzystać z placu zabaw czy siłowni na powietrzu. Przykładem ciekawego projektu był projekt parafii Chrystusa Króla Wszechświata w Kolnie pt. „Zagospodarowanie terenu zielenią przy kościele parafialnym oraz budowa ogólnodostępnego placu zabaw” w kwocie 262 tys. zł. Innym przykładem projektu z odnowy wsi była operacja Spółdzielni Mieszkaniowej w Stawiskach pt. „Modernizacja kompleksu rekreacyjnego w Stawiskach”.

Cel szczegółowy 3.1. Rozwój infrastruktury na obszarach objętych LSR

W ramach wsparcia realizowano projekty infrastruktury społecznej i projekty rewitalizacyjne finansowane ze środków EFRR. Nie odnotowano problemów z zastrzeżeniem początkowych lat kiedy wnioski oceniano negatywnie na etapie oceny Urzędu Marszałkowskiego. Przykładem ciekawego projektu był projekt Centrum aktywności lokalnej w Cieloszce, gmina Turośl. Dzięki dotacji 636 tys. zł zrealizowano wyremontowano budynek służący jako miejsce spotkań kulturalno-społecznych lokalnej społeczności, a także jako miejsce odbywania się zajęć służących podniesieniu aktywizacji społeczno-zawodowej. Realizacja projektu przyczyniła się do wzrostu integracji społecznej oraz aktywizacji mieszkańców na obszarze LGD Kraina Mlekiem Płynąca.

Innym projektem w kwocie dotacji 358 005,99 zł była „Budowa świetlicy wiejskiej w miejscowości Tyszki-Łabno, Gmina Kolno”. Inwestycja objęła budowę kontenerową świetlicy wiejskiej wraz z towarzyszącym zagospodarowaniem terenu, infrastrukturą techniczną i bezodpływowym zbiornikiem na ścieki. Powstała świetlica jest wykorzystywana do realizacji działań w zakresie wsparcia społecznego, organizacji wydarzeń kulturalnych i edukacji.

Z kolei – w ramach rewitalizacji warto zwrócić uwagę na projekt Rewitalizacja przestrzeni publicznej poprzez budowę Parku Kieszonkowego w Małym Płocku. W ramach dotacji 446 tys. zł zrealizowano projekt zakładający instalację elementów małej architektury oraz wykonanie utwardzeń nawierzchni. W skład przewidywanych elementów inwestycji wchodzi: utwardzenia nawierzchni placu manewrowego wraz z urządzeniem 8 miejsc parkingowych, chodniki pieszne, nawierzchnia syntetyczna, huśtawka, ławki parkowe, stojak na rowery, montaż betonowych figur ogrodowych.

Kolejnym projektem była operacja Rewitalizacja parku w Stawiskach z dotacją w kwocie 925 tys. zł. Przedmiotem inwestycji była rewitalizacja parku w Stawiskach polegająca na rozbiórce istniejących i budowie nowych urządzeń małej architektury, rozbiórce istniejącego i wykonaniu nowych nawierzchni utwardzonych ścieżek i placów, rozbiórce istniejącego i wykonaniu nowego oświetlenia wraz z przyłączem do sieci elektroenergetycznej niskiego napięcia, remoncie istniejącego pomnika. Projekt ten korzystał dodatkowo z „bonusa” w postaci renty ze środków Samorządu Województwa na wkład własny projektu.

Warto podkreślić, że wsparcie oferowane ze środków LSR było komplementarne do innych funduszy pozyskiwanych przez Gminy w tym samym obszarze, szczególnie w obszarze rewitalizacji. Tak jak wskazano wcześniej, w ramach LSR wspierano działania rewitalizacyjne w działaniu 8.6 RPOWP 2014-2020, typ 9: Rewitalizacja małej skali, tymczasem Miasto Kolno pozyskało dodatkowo środki w ramach działania 8.5 RPOWP 2014-2020 Rewitalizacja. Inwestycja wynikała z LPR Miasta Kolno na lata 2017-2023. W ramach projektu Miasta Kolno pn. „Rewitalizacja Miasta Kolna z uwzględnieniem ważnych obszarów o znaczeniu historycznym i społecznym” pozyskano 3,8 mln zł (całkowita wartość projektu wyniosła 5,3 mln zł). Zakres rzeczowy projektu obejmował sporządzenie Studium Wykonalności, prace inwestycyjne polegające na rewitalizacji placu przy ul. W. Polskiego oraz parku miejskiego wraz z zabytkowym układem urbanistycznym celem stworzenia przestrzeni aktywizującej, rozwijającej i integrującej mieszkańców, nadzór inwestorski oraz promocję projektu.

Cel szczegółowy 4.2. Poprawa jakości usług edukacyjnych

Głównie finansowano w tym obszarze projekty polegające na doposażeniu szkół. Zrealizowano 9 takich projektów. Przede wszystkim były to zajęcia wyrównawcze i rozwijające kompetencje. Wyposażono placówki oświatowe w TIK (rzutniki, tablice interaktywne, pomoce do pracowni przedmiotowych) oraz szkolenia dla nauczycieli dotyczące obsługi zakupionych tablic. Przykładem ciekawego projektu jest „Lepszy start” realizowany w Szkole Podstawowej w Kątach. Główne działania projektu dotacyjnego w kwocie 99 tys. zł polegały na prowadzeniu zajęć wyrównawczych i rozwijających uzdolnienia w formie kół zainteresowań oraz wyjazdów edukacyjnych. Zakup sprzętu TIK i robotów

wpłynął na podniesienie poziomu wiedzy z zakresu programowania. Z kolei – w projekcie „Wiem i umiem - rozwój kompetencji uczniów z Zespołu Szkół Samorządowych w Nowogrodzie” nastąpiła poprawa oferty edukacyjnej oraz zwiększenie atrakcyjności nauczania w gminie Nowogród poprzez wdrożenie nowoczesnego programu nauczania edukacyjnego dla 183 uczniów. Dotacja 320 tys. zł w znacznym stopniu przybliżyła młodzieży zagadnienia techniczne i IT oraz pomogła rozwinąć umiejętność posługiwania się językami obcymi. Sprzęt TIK zostanie wykorzystany do prowadzenia innych zajęć niż informatyka, w sposób innowacyjny będą prowadzone lekcje.

Cel szczegółowy 4.3. Poprawa jakości usług społecznych

W ramach tego celu realizowano najczęściej projekty klubów seniora i sąsiedzkie usługi opiekuńcze. Ciekawym przykładem projektu był projekt „Sąsiedzkie usługi opiekuńcze” w Gminie Stawiski, w którym uczestniczy 12 osób. Głównym celem projektu było zapewnienie osobom niesamodzielnym, w podeszłym wieku, które narażone są na wykluczenie społeczne, wsparcia i pomocy w podstawowych czynnościach dnia codziennego, ułatwiających pozostanie w dotychczasowym miejscu zamieszkania. Usługi opiekuńcze dostosowane są do indywidualnych potrzeb osób wspieranych. Pomoc usługową świadczą osoby z najbliższego otoczenia w miejscu zamieszkania beneficjenta. Uczestnicy projektu korzystają również z wsparcia specjalistów tj.: psychologa, dietetyka i fizjoterapeuty. Inny projekt na który należy zwrócić uwagę były trzy projekty z terenu Gminy Zbójna pn. „Wspólna aktywność lepsza przyszłość” łącznie realizowane w kwocie 670 tys. zł. Projekt wynikał z Programu Aktywności Lokalnej. Dzięki pomocy zapewniono aktywną integrację – społeczną i zawodową oraz pracę socjalną. W każdym z projektów objęto wsparciem 12 osób. Całościowa realizacja projektu była podstawą do budowania zaradności i długofalowych efektów społecznych, edukacyjnych i zawodowych w gminie Zbójna. W Gminie Mały Płock, w latach 2018-2020 zrealizowano 3 projekty dla osób starszych i niepełnosprawnych Dzięki dotacji powstały trzy kluby seniora. Prowadzone były zajęcia z psychologiem, prawnikiem, warsztaty kulinarne, zajęcia ruchowe, plastyczne (robótki ręczne) i teatralno-muzyczne. Projekty te były komplementarne do projektów rewitalizacyjnych, gdzie remontowano świetlice wiejskie w miejscowości Mały Płock, Rakowo Stare, Chłudnie i Włodki oraz w Kątach.

Analiza danych statystycznych wskazuje jednak na istotny problem obszaru LSR jakim jest starzenie się mieszkańców. O osobach starszych przeważnie pisze się w kontekście problemów zdrowotnych i zmniejszającej się sprawności fizycznej i poznawczej. Z uwagi na teren obszaru LSR problemem jest samotność osób starszych. Osoby starsze postrzegane są jako słabe, zależne, potrzebujące, pozbawione wpływu. **Potrzebą aktualną obszaru LSR powinno być zapewnienie opieki w miejscu zamieszkania. Kolejną formą pomocy może być zapewnienie tzw. przerwy wytchnieniowej dla opiekunów niepełnosprawnych osób zależnych**¹⁸. Usługa przerwy wytchnieniowej (ang. *short break, family relief, respite care*) ma

¹⁸ Wsparcie asystenckie może przybierać różne formy tj. przykładowo, wsparcie w czynnościach codziennych, spacer, wspólne przygotowywanie posiłków, gry i zabawy na świeżym powietrzu, grillowanie, udział w warsztatach artystyczny i plastycznych, rękodzieła w miejscowym ośrodku

swoje ugruntowane miejsce w systemie wsparcia osób niepełnosprawnych w wielu krajach. Otoczenie osób zależnych, opiekunowie faktyczni – to najczęściej rodzice (lub inna najbliższa rodzina), którzy napotykają na znaczne ograniczenia w funkcjonowaniu społecznym. Doświadczają oni poczucia osamotnienia, braku alternatyw wobec opieki rodzicielskiej, co stwarza liczne obciążenia psychiczne, fizyczne, ekonomiczne, społeczne. Programy wytchnieniowe mogą być szczególnie ważne na terenach wiejskich, tym bardziej gdzie brak jest wystarczającej infrastruktury opieki społecznej.

Oczekiwaną formą pomocy byłoby zapewnienie opieki w miejscu zamieszkania poprzez organizację Dziennych Domów Opieki. Wyposażanie takie DDOM byłoby możliwe w ramach wsparcia. Kolejnym obszarem wsparcia powinno być dostosowanie infrastruktury publicznej do potrzeb osób starszych (np. budowa chodników szerszych i rozbudowa ciągów pieszo-rowerowych). W LSR 2023-2027 zasadne będzie dedykowanie działań aktywizujących seniorów¹⁹ w szczególności poprzez realizację operacji na rzecz seniorów w zakresie włączenia społecznego, cyfrowego lub innym.

Rekomendacja: Badanie pokazało, że w kolejnym okresie 2023-2027 należy podejmować szereg działań w skali lokalnej na rzecz ograniczania ubóstwa i wykluczenia społecznego. Wykorzystać należy potencjał infrastruktury społecznej utworzonej w ramach dotacji LGD tj. świetlice wiejskie.

Oczekiwaną formą pomocy byłoby zapewnienie opieki w miejscu zamieszkania poprzez organizację Dziennych Domów Opieki. Wspierać powinno się opiekę wytchnieniową i świadczoną na miejscu u osoby potrzebującej. Wsparcie infrastruktury społecznej powinno zapewniać dostosowanie infrastruktury publicznej do potrzeb osób starszych (np. budowa chodników szerszych i rozbudowa ciągów pieszo-rowerowych, podjazdy dla osób z problemem w poruszaniu się).

Aktywizacja seniorów mieszkańców LSR może być realizowana poprzez realizację operacji np. animujących, integrujących, dedykowanych seniorom, z zakresu włączenia społecznego, cyfrowego itp. Działania zaplanowane do realizacji w ramach LSR uwzględniać powinny analizę obecnej oferty, jaka jest dostępna dla seniorów na obszarze LSR w ramach działań gmin członkowskich i innych podmiotów publicznych do niej komplementarne.

kultury, wspólne zakupy, fryzjer, wsparcie w czynnościach samoobsługowych czy dotrzymywanie towarzystwa podczas nieobecności opiekuna, rozmowy, czytanie książek.

¹⁹ Przez seniorów należy rozumieć osoby starsze czyli obywateli, którzy ukończyli 60. rok życia zgodnie z art. 4 ust. 1 ustawy z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych. (Dz.U. 2015 poz. 1705)

Podrozdział 5.6. Ocena wpływu LSR na innowacyjność

Niniejszy rozdział zawiera odpowiedź na pytania ewaluacyjne: W jakim stopniu projekty realizowane w ramach LSR były innowacyjne? Jakie można wyróżnić typy innowacji powstałych w ramach LSR?

Innowacyjność LSR polega nie na narzucaniu innowacyjnych rozwiązań, ale na tworzeniu warunków do wyzwalań i ukierunkowywania innowacyjności beneficjentów. Innowacyjność jest jedną z siedmiu podstawowych cech podejścia LEADER. Przez innowacyjność rozumie się zmianę mającą na celu wdrożenie nowego na obszarze objętym LSR lub znacząco udoskonalonego produktu, usługi, procesu, organizacji lub nowego sposobu wykorzystania lub zmobilizowania istniejących lokalnych zasobów przyrodniczych, historycznych, kulturowych czy społecznych (kontekst lokalny). **Dzięki wsparciu w ramach RLKS zrealizowano szereg nowych pomysłów, stanowiących udoskonalenia na poziomie lokalnym. W dużej mierze wynikało to z przyjętego kryterium innowacyjności.** Przeważnie realizowano coś czego nie było na danym terenie.

Ocena kryterium innowacyjności sprawiała problem w ocenie przez Radę. Brakowało wiedzy ogólnej na temat realizowanych działań innowacyjnych. Jeden z protestów złożonych do LGD dotyczył właśnie oceny innowacyjności. W LSR wskazywano bazując na zapisach PROW 2014-2020, iż preferowany jest wybór operacji innowacyjnych, tj. takich, w wyniku wdrożenia których przewidziane jest zastosowanie lub wprowadzenie nowych lub ulepszonych produktów, procesów (technologii), metod organizacji lub marketingu poprzez praktyczne wykorzystanie lokalnych zasobów unikalnych i charakterystycznych na obszarze LSR (przyrodniczych, historycznych, kulturowych czy społecznych). Innowacyjne mogło być ich nietypowe, niestandardowe wykorzystanie, czy promocja²⁰. Z perspektywy wdrażanych projektów LSR za innowacyjne uchodziły również działania, które np. dotychczas na terenie danego obszaru nie były prowadzone. **Zaleca się, doprecyzowanie podejścia do kwestii**

²⁰ Należy jednak w tym miejscu wyraźnie podkreślić, że do potrzeb zdefiniowanych w LSR nie jest stosowane kryterium innowacyjności w rozumieniu najbardziej powszechnie stosowanej definicji tego terminu. Inny jest wydźwięk tego słowa w rozumieniu globalnym i powszechnym. Dotychczas operatorzy większości działań Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój ukierunkowanych na dofinansowanie projektów badawczo-rozwojowych i wdrożeniowych posługiwali się definicją innowacyjności w rozumieniu Podręcznika Oslo Manual z 2005. Wyróżniała ona cztery typy innowacji. Dwa z nich - innowacja produktowa i procesowa mogły być bezpośrednio dofinansowywane w konkursach, natomiast innowacja organizacyjna i marketingowa miały charakter uzupełniający. Innowacja produktowa była traktowana jako znacząca zmiana, wyrażana wskaźnikami jakościowymi i ilościowymi, odróżniająca produkt od rozwiązań o podobnej funkcji podstawowej występujących na rynku. Natomiast innowacja procesowa definiowana była jako wprowadzenie w przedsiębiorstwie znaczącej zmiany w zakresie technologii, urządzeń lub oprogramowania, również wyrażonej wskaźnikami jakościowymi i ilościowymi. Aby produkt został uznany za innowacyjny, musiał mieć znaczącą przewagę nad obecnie stosowanymi rozwiązaniami, tj. wyróżniać się cechami i funkcjonalnościami spośród rozwiązań dostępnych na rynku, natomiast proces musiał charakteryzować się lepszymi parametrami technologicznymi od tych, które są w stanie osiągnąć przedsiębiorstwa konkurencyjne.

oceny innowacyjności we wspieranych projektach i preferowanie projektów innowacyjnych, nie w skali danego obszaru (obszaru LSR, gminy czy miejsca realizacji operacji), ale skali innowacyjności np. przyznając 6 pkt za innowacyjność kreatywną, 3 pkt za innowacyjność imitującą, 0 pkt za brak innowacyjności. Zaleca się wymaganie odniesienia do lokalnych uwarunkowań danej operacji. Zasadne będzie również zwiększenie promocji dobrych praktyk projektów innowacyjnych. Trudno wymagać od potencjalnego wnioskodawcy wiedzy na temat LGD jako całości lub jednej gminy, aby móc stwierdzić, czy jego pomysł jest rzeczywiście innowacyjny (na poziomie konkretnych gmin lub LGD).

Rekomendacja: Sugeruje się, doprecyzowanie podejścia do kwestii oceny innowacyjności we wspieranych projektach i preferowanie projektów innowacyjnych nie w skali danego obszaru (obszaru LSR, gminy czy miejsca realizacji operacji), ale skali innowacyjności²¹. np. przyznając 6 pkt za innowacyjność kreatywną, 3 pkt za innowacyjność imitującą, 0 pkt za brak innowacyjności. Zaleca się wymaganie odniesienia do lokalnych uwarunkowań danej operacji. LGD powinno publikować dobre przykłady projektów innowacyjnych na swoim obszarze.

Podrozdział 5.7. Ocena realizacji projektów współpracy

Niniejszy rozdział zawiera odpowiedź na pytania ewaluacyjne: Jaka była skuteczność i efekty działania wdrażania projektów współpracy? Jaką formę i zakres powinny przyjmować projekty współpracy w przyszłości?

Badanie pokazało dużą skuteczność projektów współpracy. LGD realizowała zarówno krajowe i międzynarodowy projekt współpracy. Efektem realizowanych działań było zwiększenie promocji obszaru LSR. Na koniec 2022 r. LGD zrealizowała dwa projekty współpracy, dwa projekty są w trakcie realizacji, a wniosek na kolejny, piąty projekt współpracy jest rozpatrywany przez Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego. W ocenie uczestników projektów odnotowano wzrost zainteresowania regionem, co przełoży się na wzrost tożsamości kulturowej mieszkańców.

Pierwszy ze zrealizowanych projektów współpracy pn. „Tożsamość kulturowa skarbem Kurpi i Kaszub” była operacja realizowana wspólnie z LGD Kaszubska Droga z województwa pomorskiego. Celem projektu była promocja obszaru objętego LSR obu LGD oraz wsparcie

²¹ Zwrócić uwagę należy na określenie stopnia innowacyjności. Stopień oryginalności zmian w innowacyjności:

- Kreatywne – powstają w wyniku autorskiego pomysłu, dotyczą nowych produktów, usług, procesów lub organizacji.
- Imitujące - wzorowane na wcześniej powstałych produktach, usługach, procesach lub organizacji. Dotyczące nowego sposobu wykorzystania lub zmobilizowania istniejących lokalnych zasobów przyrodniczych, historycznych, kulturowych czy społecznych.
- Pozorne – w rzeczywistości nie są to innowacje w skali LSR. Są to jedynie drobne zmiany oferujące rzekome nowości.

tradycji i kultury kaszubskiej i kurpiowskiej dla przyszłych pokoleń poprzez przygotowanie sztuki teatralnej i wystawienie jej na obszarze partnerskich LGD. W ramach projektu zrealizowane zostały wzajemne wizyty studyjne połączone z wystawieniem sztuk teatralnych, opracowane zostały scenariusze sztuk teatralnych w gwarze kurpiowskiej i języku kaszubskim z tłumaczeniem na jęz. polski, wydanie publikacji oraz nagranie filmu promocyjnego. Wyjazd studyjny odbył się w dniach 22 – 24 listopada 2018 r. Uczestnicy odwiedzili m.in. Kaszubski Park Etnograficzny, Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko – Pomorskiej oraz wzięli udział w warsztatach malowania wzorów kaszubskich. W ramach wymiany kulturowej uczestnicy z LGD „Kraina Mlekiem Płynąca” wystawili przedstawienie w gwarze kurpiowskiej „Gody, gody i po godach”. Spektakl zgromadził szeroką rzeszę publiczności m.in.: władarzy gmin, dyrektorów szkół, bibliotek, instytucji kultury oraz członków LGD „Kaszubska Droga” i mieszkańców obszaru. Wszyscy byli pod wrażeniem pięknej gry aktorskiej, barwnej scenografii i ciekawego przedstawienia w sztuce zwyczajów kurpiowskich. Przedstawienie „Gody, gody i po godach” zostało przygotowane przy zaangażowaniu i współpracy Ośrodków Kultury z Turośli, Zbójnej i Nowogrodu.

Zdjęcie 1 Dokumentacja zdjęciowa przedstawienia „Gody, gody i po godach” oraz sztuki teatralnej pn. „Od Gwiazdki do świętego Marcina Cztery pory roku na Kaszubach” w ramach projektu współpracy LGD pn. „Tożsamość kulturowa skarbem Kurpi i Kaszub”

Źródło: dokumentacja biura LGD

Podczas podsumowania projektu 20 maja 2019 r. Lokalna Grupa Działania „Kaszubska Droga” przedstawiła sztukę teatralną pn. „Od Gwiazdki do świętego Marcina Cztery pory roku na Kaszubach” w wykonaniu regionalnego Teatru Dramatycznego z Luzina. Sztuka odwołuje się do wierzeń, zwyczajów i obrzędów ludowych obchodzonych jeszcze niedawno powszechnie na Kaszubach, dzisiaj natomiast kulturowanych fragmentarycznie bądź zachowanych tylko w niektórych wiejskich społecznościach na terenie Kaszub.

Kolejny projekt współpracy pn. „Odnawialne Źródła Energii Przyszłością Obszaru Lokalnych Grup Działania” realizowany był z LGD Biebrzański Dar Natury z terenu woj. podlaskiego i niemieckiego partnera Fundację Euronatur. Celem projektu „Odnawialne Źródła Energii Przyszłością Obszaru Lokalnych Grup Działania” jest promocja regionu partnerów pod względem wykorzystania potencjału regionu w przedmiocie odnawialnych źródeł energii oraz promocja regionów jako czystych ekologicznie. W ramach projektu zorganizowano

wyjazdy studyjne oraz cykl pikników ekologicznych. W dniu 24 września 2018 r. zorganizowana została również konferencja podsumowująca projekt. Podczas konferencji zostały przedstawione założenia i realizacja projektu współpracy, relacja z wyjazdu studyjnego do Niemiec. Następnie goście z Niemiec przedstawili przykłady rozwiązań dot. OZE w ich kraju. Zostały też zorganizowane zabawy edukacyjne dla dzieci ze szkół podstawowych.

Zdjęcie 2 Dokumentacja zdjęciowa konferencji podsumowującej projekt współpracy pn. „Odnawialne Źródła Energii Przyszłością Obszaru Lokalnych Grup Działania”

Źródło: dokumentacja biura LGD

W latach 2016-2022 LGD realizowała również dwa kolejne projekty współpracy: „Promocja i Tradycja Wspólną Sprawą” - LGD Sąsiedzi oraz partner z Portugalii oraz „Produkt Lokalny Naszą Wartością” we współpracy z LGD Fundusz Biebrzański z woj. podlaskiego i partnerem z Grecji (w trakcie realizacji). W grudniu 2022 r. został opracowany i złożony do oceny ostatni z projektów, krajowy projekt współpracy pn. „Wioski tematyczne i zagrody edukacyjne narzędziem aktywizacji społeczności lokalnej” we współpracy z LGD Krajna Żłotowska i Z Nami Warto.

Rekomendacja: Badanie pokazuje skuteczność i efektywność projektów współpracy LGD zrealizowanych do końca 2022 roku. Ocena jakościowa efektów projektów wskazuje, że projekty te przyczyniły się do promocji regionu i budowania tożsamości kulturowej obszaru LSR. W tym okresie LGD zrealizowało dwa projekty współpracy w tym jeden międzynarodowy z partnerem niemieckim. Dwa kolejne projekty były na etapie realizacji, złożony został wniosek o dofinansowanie piątej operacji. Działania promocyjne

pozytywnie oddziaływały na potrzeby identyfikowane na etapie programowania LSR na lata 2014-2020 związane z potrzebą realizacji projektów w dziedzinie kultury. *Analiza desk research* pokazuje, że Podlaską szansę na region należy wiązać przede wszystkim z tradycjami historycznymi obszaru i zróżnicowanie kulturowe mieszkańców. Obszar terenu LGD posiada znaczny potencjał, ale wymaga on wyeksponowania specyficznych i charakterystycznych elementów kulturowych. Uwzględniając powyższe warto zwrócić szczególną uwagę na potrzebę kreacji nowych atrakcji, a także promowania inwestycji lokalnych oraz aktywizowania tutejszej społeczności w kierunku tworzenia i rozwijania ciekawych, oryginalnych ofert, imprez, produktów²². **Zasadne jest kontynuowanie efektów projektów współpracy w okresie 2023-2027 szczególnie w obszarze promocji wiosek tematycznych i zagród edukacyjnych, które oprócz promocji regionu mogą stanowić dodatkowe źródło dochodu dla mieszkańców.**

Podrozdział 5.8. Ocena funkcjonowania LGD

Niniejszy rozdział zawiera odpowiedź na pytania ewaluacyjne: Czy sposób działania partnerów w ramach LGD pozwalał na efektywną i skuteczną realizację LSR? Jaka jest skuteczność i efektywność działań biura LGD (animacyjnych, informacyjno-promocyjnych, doradczych)? Jakie zmiany należy wprowadzić w działaniach LGD by skuteczniej realizowała LSR?

LGD efektywnie i skutecznie realizowała LSR dzięki działaniom prowadzonym przez biuro w ramach przyznanych środków na funkcjonowanie biura, animację, działania informacyjno-promocyjne i doradztwa dla wnioskodawców oraz beneficjentów pomocy. W okresie realizacji LSR LGD przechodziło okresowe kontrole funkcjonowania z Urzędem Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego. Kontrole realizacji zadań LGD wynikających z Umowy ramowej nie wykazały nieprawidłowości.

LGD świadczyła doradztwo dla potencjalnych wnioskodawców i beneficjentów na etapie rozliczania operacji z Samorządem Województwa. Doradztwo świadczone było bezpośrednio w biurze LGD, telefonicznie, poprzez wiadomości email; prowadzono również szkolenia oraz spotkania informacyjne dla mieszkańców obszaru LSR. Do 2022 roku zorganizowanych zostało również 50 spotkań informacyjno-konsultacyjnych LGD z mieszkańcami. Liczba podmiotów, którym udzielono indywidualnego doradztwa wyniosła na koniec 2022 roku 262 podmiotów; na podstawie danych sprawozdawczych LGD udzielono doradztwa dla 117 osób fizycznych i 145 instytucjonalnych (tj. przedstawicielei gmin, GOK, OSP, lokalnych organizacji pozarządowych). Liczba odwiedzin strony internetowej LGD do 2022 roku wyniosła ponad 915 tys.

LGD realizowała doradztwo na podstawie Regulaminu doradztwa. Ważnym podkreślenia jest, że LGD wyraźnie zdefiniowała na czym polegała usługa doradztwa świadczonego

²² Zob. Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Kolneńskiego na lata 2015 – 2020, str. 52

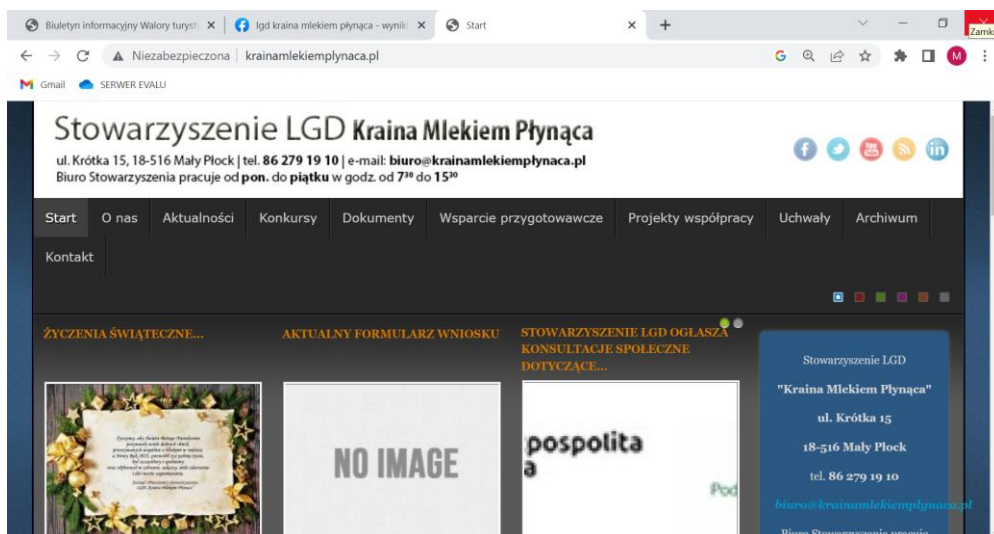
nieodpłatnie przez pracowników LGD²³. Monitorowano jakość udzielonego doradztwa; prowadzono rejestr udzielonego doradztwa gdzie osoba korzystająca z usługi doradczej oceniała jakość udzielonej pomocy. W regulaminie doradztwa wskazano również, że LGD nie ponosi odpowiedzialności za błędy, wady, usterki lub braki w dokumentacji aplikacyjnej lub rozliczeniowej operacji spowodowane jakimkolwiek działaniem lub zaniechaniem wnioskodawcy lub beneficjenta związane ze złożeniem dokumentacji aplikacyjnej lub dotyczącej rozliczenia operacji w ramach udzielonego wsparcia Leader w ramach LSR.

Analiza ankiet składanych przez wnioskodawców dotyczących jakości udzielonego doradztwa pokazuje, że w ich ocenie wsparcie było satysfakcjonujące i odpowiednie do ich potrzeb. Informacja i promocja działań LGD prowadzona była głównie za pośrednictwem strony internetowej www.krainamlekiemplynaca.pl. Na stronie internetowej na bieżąco zamieszczano komunikaty o naborach konkursowych, informacje z oceny i wyboru operacji; do pobrania były aktualne dokumenty LSR, Umowy ramowej, procedur oceny i wyboru operacji oraz regulaminy funkcjonowania organów stowarzyszenia. LGD nie prowadziło profilu stowarzyszenia na facebook-u.

LGD podnosiła swoje kompetencje organizując wyjazdy studyjne dla członków stowarzyszenia. Przykładem takiego wydarzenia był zorganizowany w dniach 10-11 sierpnia 2021 r. wyjazd na teren woj. mazowieckiego, LGD Razem dla Radomki, gdzie z wizytą studyjną odwiedziła 30 osobowa grupa członów LGD Kraina Mlekiem Płynąca.

²³ Usługa doradztwa nie obejmuje wypełniania w imieniu i za wnioskodawcę dokumentacji aplikacyjnej ani dokumentów rozliczeniowych udzielonej dotacji, świadczenia pomocy prawnej w rozumieniu ustawy z 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (Dz. U. z 2010 r. Nr 10, poz. 65 ze zmianami), doradztwa podatkowego w rozumieniu ustawy z 5 lipca 1996 r. o doradztwie podatkowym (Dz. U. z 2011 r. 41, poz. 213), doradztwa ubezpieczeniowego lub pośrednictwa finansowego dotyczącego pozyskania środków unijnych nie będących środkami Leader PROW 2014-2020 i RPOWP 2014-2020 dostępnych w LSR. Późniejsze zmiany przepisów, nowe orzecznictwo lub praktyka mogą mieć wpływ na aktualność świadczonej Usługi. Pracownik udzielający doradztwa nie występuje w charakterze pośrednika bądź organizatora jakiegokolwiek transakcji wnioskodawcy lub beneficjenta środków unijnych. Żadnej usługi doradczej (ustnej, pisemnej czy w jakiegokolwiek innej formie) nie należy uważać za zaproszenie lub nakłanianie (bezpośrednie bądź pośrednie) wnioskodawcy lub kogokolwiek innego do podjęcia lub rozwinięcia działalności gospodarczej lub inwestycyjnej. W ramach usługi doradczej nie dokonuje się rekomendacji lub wskazania podmiotów dysponujących osobami posiadającymi odpowiednie uprawnienia bądź kompetencje do wypełniania dokumentacji aplikacyjnej

Zdjęcie 3 Strona internetowa LGD Kraina Mlekiem Płynąca

Źródło: opracowanie własne

LGD promowało swój obszar korzystając zarówno z nowoczesnych form, takich jak **aplikacja mobilna Kraina Mlekiem Płynąca**, jak i w formie tradycyjnej wydając Biuletyn informacyjny **Walory turystyczno-krajoznawcze**. W biuletynie zamieszczone zostały syntetyczne informacje o każdej z gmin członkowskich i najciekawsze miejsca krajobrazowe i rekreacyjne z terenu LSR.

Zdjęcie 4 Biuletyn informacyjny Walory turystyczno-krajoznawcze LGD Kraina Mlekiem Płynąca

Źródło: dane biura LGD

Stowarzyszenie LGD „Kraina Mlekiem Płynąca” zorganizowało 6 pikników promocyjno-informacyjnych na terenie gmin członkowskich. Podczas wydarzenia, można było uzyskać informacje o możliwościach otrzymania wsparcia z Funduszy Europejskich w ramach realizacji Lokalnej Strategii Rozwoju na lata 2014-2020 Stowarzyszenia LGD „Kraina Mlekiem Płynąca”. Przeprowadzane były konkursy z nagrodami z wiedzy na temat działalności i funkcjonowania Stowarzyszenia LGD „Kraina Mlekiem Płynąca” oraz funduszy unijnych. LGD wydało również barwne publikacje promocyjne prezentujące piękno i różnorodność gmin, które łączy przynależność do LGD Kraina Mlekiem Płynąca.

Zdjęcie 5 Publikacja LGD „8 gmin w jednej krainie”

Źródło: opracowanie własne

Z uwagi na zamknięcie z majem 2022 r. serwisu alexa.com dokonano analizy rozpoznawalności witryny internetowej LGD za pomocą <https://audyt-seo.home.pl/>. **Analiza pokazuje generalnie dobrą ocenę witryny internetowej pod względem podstawowych wymagań dla publicznych serwisów.** Strona ma wystarczającą ilość treści (ponad 1600 znaków) – 7479 znaków na stronie. Wśród słów najczęściej używanych na stronie mogą znajdować się te, które są istotne dla promocji pojawiały się wyrażenia: „nabór”, „działalności”, „wsparcie”. Strona dostosowana dla użytkowników smartfonów, nie wykryto statystyk Google Analytics na stronie, nie znaleziono wpisu powiązanego z domeną w mapach Google.

Zdjęcie 6 Obszary wymagające weryfikacji i działania w ramach optymalizacji strony internetowej LGD Kraina Mlekiem Płynąca

Ocena techniczna	Widoczność witryny w wyszukiwarce
Dostępność strony dla robotów 	Widoczność witryny
Potencjał treści 	Chmura wyrażeń
Ocena pod kątem fraz 	Frazy i ich pozycje
Dostępność dla użytkowników	Wsparcie zewnętrzne
Dostosowanie do smartfonów 	Linki przychodzące
Szybkość ładowania 	Widoczność w mapach Google
Analityka 	

Źródło: audyt-seo.home.pl/strony/internetowej/LGD/Kraina/Mlekiem/Plyncza [dostęp: 12.01.2023]

Rekomendacja: Analiza pokazuje generalnie dobrą ocenę witryny internetowej pod względem podstawowych wymagań dla publicznych serwisów. Strona wymaga jednak dostosowania do potrzeb osób z niepełnosprawnością. Zasadne jest opracowanie aktualizacji strony www. w wersji na smartfony. Nie wykryto statystyk Google Analytics na stronie internetowej LGD, zaleca się zatem stosowanie internetowego narzędzia do analizy statystyk serwisów WWW Google Analytics.

Wywiady z pracownikami biura pokazują, że okresowo podnoszono ich kwalifikacje. Pracownicy i członkowie Rady LGD uczestniczyli w szkoleniach i warsztatach dotyczących tematyki wdrożenia LSR, zmian w przepisach prawa regulujących wdrożenie LSR. Liczba osobodni szkoleniowych pracowników wyniosła 45, natomiast osobodni członków organów wyniosła 111. LGD skutecznie korzystało również z wsparcia eksperckiego w postaci doradztwa księgowego i realizacji szkoleń zewnętrznych przez ekspertów zewnętrznych. Wsparcie związane z ochroną danych osobowych przetwarzanych w LGD zgodnie z przepisami unijnego rozporządzenia RODO i krajową ustawą o ochronie danych osobowych realizowane były przez podmiot zewnętrzny. Możliwość pracy z ekspertami zewnętrznymi pozytywnie wpłynęła na jakość pracy biura LGD i usprawniła realizację LSR. Badanie pokazało potrzebę zapewnienia większego dostępu do systemów informatycznych monitorujących wdrożenie działań RPOWP 2014-2020.

Rekomendacja: Dla skuteczności funkcjonowania biura LGD jest zapewnienie kompetentnej kadry pracowników predysponowanych do wykonania zadań przewidzianych w przepisach prawa. W kolejnym okresie programowania zasadne będzie podnoszenie kwalifikacji zawodowych pracowników szczególnie w zakresie kompetencji „miękkich”. Zasadne jest ograniczenie ryzyka migracji pracowników do innych pracodawców poprzez ciekawą ścieżkę rozwoju umiejętności i kompetencji pracowniczych oraz konkurencyjnego do oferowanego w samorządzie gminnym wynagrodzenia.

Rekomenduje się również utrzymanie wprowadzonych rozwiązań dotyczących korzystania ze specjalistycznej wiedzy prawniczej, księgowej i związanej z ochroną danych osobowych.

Badanie pokazało, że do prowadzenia działań informacyjno-promocyjnych wykorzystywano zarówno drukowane plakaty informacyjne i ogłoszenia, jak i stronę internetową. W okresie 2016-2022 nie uruchomiono jednak Funpage na Facebooku. Media społecznościowe we wspieraniu działalności organizacji pozarządowych. Dwa elementy, z jednej strony wspólna działalność dobroczynna, a z drugiej strony możliwości nowoczesnej komunikacji w piękny sposób splatają się ze sobą. Dzięki mediom społecznościowym działalność realizowana przez organizacje pozarządowe może rozszerzać się w nieprawdopodobnie większy sposób, niż było to możliwe jeszcze przed kilkunastoma laty. Facebook to znakomita platforma dla fundacji i stowarzyszeń, które nie zawsze dysponują dużymi budżetami na realizację kampanii w mediach tradycyjnych takich jak TV czy radio. Możliwości i narzędzia komunikacyjne dostępne na Facebooku pozwalają LGD już bardzo niewielkim nakładem środków docierać precyzyjnie do osób zainteresowanych udzieleniem wsparcia. **Rekomenduje się uruchomienie profilu LGD Kraina Mlekiem Płynąca na facebook-u.**

Podrozdział 5.9. Ocena procesu wdrażania LSR

Niniejszy rozdział zawiera odpowiedź na pytania ewaluacyjne: Czy realizacja finansowa i rzeczowa LSR odbywała się zgodnie z planem? Czy procedury naboru, wyboru i realizacji projektów były wystarczająco przejrzyste i przyjazne dla beneficjentów? Czy kryteria pozwalały na wybór najlepszych projektów (spójnych z celami LSR)? Czy przyjęty system wskaźników pozwalał na zebranie wystarczających informacji o procesie realizacji LSR i jej rezultatach?

Realizacja finansowa i rzeczowa LSR odbywała się zgodnie z przyjętym planem działania określonym w załączniku nr 2 do LSR. W latach 2016-2022 LGD przeprowadziło 76 naborów konkursowych na wszystkie typy operacji zaplanowane w LSR. W ramach ogłoszonych naborów złożonych zostało 263 wnioski o pomoc.

Tabela 13 Przeprowadzone nabory LGD Kraina Mlekiem Płynąca na grudzień 2022 r.

		2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Razem 2016-2022
EFROW	nabory	3	4	5	5	7	-	3	27

	wnioski	30	43	14	27	23	-	33	170
EFS	nabory	-	6	9	9	3	1	-	28
	wnioski	-	22	10	11	10	5	-	58
EFRR	nabory	-	4	5	4	5	2	1	21
	wnioski	-	6	8	10	7	3	1	35
ogółem								nabory	76
								wnioski	263

Źródło: dane sprawozdawcze biura LGD

Wydatkowano niemal wszystkie dostępne środki pomocowe w ramach LSR (EFRR, EFS, EFRROW) w kwocie 22,4 mln zł z dostępnego limitu środków w kwocie 23 mln zł. Pozostałe do wydatkowania blisko 600 tys. zł planuje się wydatkować w ramach zaplanowanych w I kwartale 2023 roku naborach. W ocenie pracowników biura uczestniczących w wywiadach pogłębionych nie identyfikowano problemów z zainteresowaniem naborami pomocowymi. LGD nie identyfikuje zagrożenia związanego z brakiem możliwości osiągnięcia zaplanowanych wskaźników produktu i rezultatu do 2024 roku, do kiedy wydłużony został okres wdrożenia LSR.

Przyjęty system wskaźników pozwalał na zebranie wystarczających informacji o procesie realizacji LSR i jej rezultatach. Nie zidentyfikowano problemów w działaniu systemu sprawozdawczości. Procedury naboru, wyboru i realizacji projektów były przejrzyste i przyjazne dla beneficjentów. Podczas naborów konkursowych nie zgłaszano problemów ze zrozumieniem warunków pomocy i kryteriów oceny operacji.

Wykorzystując doświadczenia w ubieganiu się o wsparcie z poprzednich okresów programowania oraz indywidualne doradztwo świadczone przez biuro LGD – Wnioskodawcy nauczyli się przygotowywać projekty, które wpisują się w cele programu i cele lokalnej strategii rozwoju oraz spełniają kryteria dostępu do wsparcia dla beneficjenta czy projektu. Ze względu na przedłużającą się pandemię część beneficjentów rezygnuje z oczekiwania na zakończenie oceny oraz na rozpoczęcie realizacji wniosków, co może dodatkowo negatywnie wpłynąć na wdrożenie LSR. Jakość składanych projektów wybieranych we wszystkich obszarach tematycznych nie budziła wątpliwości odnośnie osiągnięcia zaplanowanych wskaźników realizacji LSR. **Sytuacja epidemiczna i COVID-19, wzrost cen na materiały budowlane, wysoka inflacja miały negatywny wpływ na jakość projektów poprzez znaczne przekroczenie pierwotnie zaplanowanego budżetu wielu projektów.** Na etapie realizacji i rozliczenia operacji skutkowało to wydłużeniem realizacji operacji lub wycofaniem się beneficjentów z realizacji operacji. Sytuacja taka miała miejsce szczególnie w sytuacji wnioskodawców wsparcia na rozwój istniejących firm w ramach PROW 2014-2020.

Przyjęte kryteria LGD wyboru operacji spełniły swoją rolę. Opracowane kryteria pozwalały na wybieranie do dofinansowania operacji, które w największym stopniu przyczynią się do pełnej realizacji LSR. Kryteria wyboru operacji wynikały z Wytycznych Urzędu Marszałkowskiego dotyczących zasad wdrożenia RPO i wytycznych MRiRW w zakresie PROW. Wielokrotnie podczas badań ewaluacji wewnętrznej na potrzeby warsztatów refleksyjnych LGD wskazywano, że kryteria wyboru operacji były jednoznaczne, obiektywne oraz pozwalają wybrać najlepsze wnioski; Kryteria posiadały metodologię wyliczenia oraz były mierzalne. Nie rekomenduje się zmiany kryteriów w kolejnym okresie programowania.

Wnioskodawcy nie zgłaszali uwag odnośnie kryteriów wyboru operacji z zastrzeżeniem kryterium innowacyjności. Projekty realizowane w ramach LSR przyczyniają się do realizacji celów wskazanych w LSR, odpowiadają potrzebom społeczności lokalnej LGD.

* * *

Barierą we wdrożeniu LSR była wszechobecna biurokracja i skomplikowanie procedury oceny wniosków, w pierwszej kolejności przez LGD a następnie przez Samorząd Województwa. Początkowo skutkowało to opóźnieniem w realizacji projektów finansowanych ze środków EFS i EFRR. Wywiady prowadzone z wnioskodawcami, zarówno tymi, którzy otrzymali dofinansowanie jak i tymi, którym się to nie udało zgodnie potwierdzają, że objętość procedur zniechęca do zapoznawania się z nimi. **Podsumowując, dla skuteczności funkcjonowania biura LGD jest zapewnienie kompetentnej kadry pracowników predysponowanych do wykonania zadań przewidzianych w przepisach prawa.** Zasadne jest ograniczenie ryzyka migracji pracowników do innych pracodawców poprzez ciekawą ścieżkę rozwoju umiejętności i kompetencji pracowniczych oraz konkurencyjny do oferowanego w samorządzie gminnym wynagrodzenia. Styl zarządzania biurem LGD powinien zbliżyć się do definicji zarządzania turkusowego. Zespół dzielić się powinien zadaniami, przypisując każdej osobie wykonanie określonej części zlecenia. Aby cała grupa osiągnęła zamierzony cel, zadane będzie opracowanie odpowiedniego systemu komunikowania się, ponieważ przydzielone zadania często są od siebie zależne. Efektem takiego systemu zarządzania będzie zwiększenie mobilizacji i zapań pracowników, a także skierowanie na nich odpowiedzialności za losy organizacji. Ważną zaletą będzie także elastyczność pracy oraz szybki rozwój osobisty.

Rekomendacja: Ważne znaczenie dla realizacji celów LSR jest ich systematyczny monitoring i możliwość wprowadzania aktualizacji do Strategii Rozwoju Lokalnego kierowanego przez społeczność LGD. Z tego powodu zasadne będzie zapewnienie dostępu LGD do bieżącej sprawozdawczości operacji Fundusze Europejskie dla Podlaskiego 2021-2027 składanych do LGD przy użyciu generatora wniosków (podobnie jak to miało miejsce za pośrednictwem programu GWA EFS).

Badanie pokazało, że jakość składanych projektów wybieranych we wszystkich obszarach tematycznych wpłynęła na osiąganie wskaźników. Osiągnięto to dzięki kompetentnemu i profesjonalnemu doradztwu świadczonemu przez pracowników biura LGD. Szczególnie wysoki poziom składanych wniosków odnotowano w obszarze ogólnodostępnej i

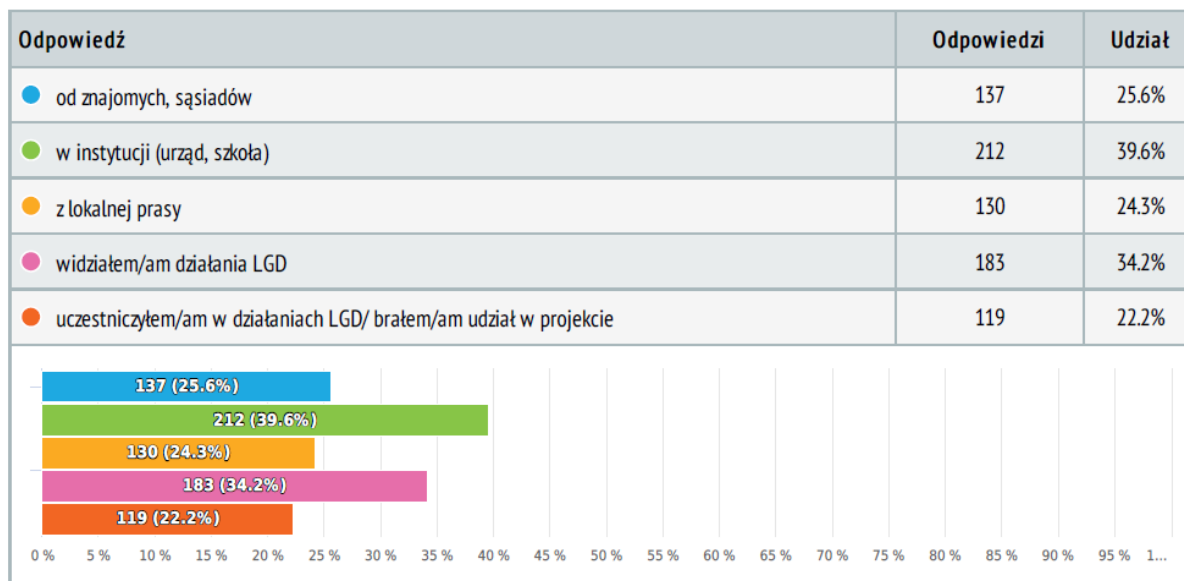
niekomercyjnej infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej, oraz inwestycji w ogólnodostępną i niekomercyjną infrastrukturę kulturalną – gdzie wnioskodawcami są gminy. **LGD świadczyło wystarczającą liczbę doradztwa na rzecz wnioskodawców. W ocenie członków stowarzyszenia uczestniczących w badaniach jakościowych zaangażowanie partnerów (członków stowarzyszenia) w jej działalność (w latach 2016-2022) było satysfakcjonujące.** Nie występowała sytuacja, w której nie byłoby zainteresowania ogłoszonymi naborami przez LGD. **LGD nie wdrażało w mijającej perspektywie finansowej projektów grantowych.** Jest to specyficzna forma wsparcia dla małych lokalnych organizacji pozarządowych, które nie mogą skorzystać z funduszy w ramach innych działań np.: ze względu na niewielką kwotę pomocy, a ich operacje realizują cele i wskaźniki LSR niemożliwe do osiągnięcia innymi metodami. O wsparcie między innymi mogą się ubiegać poza stowarzyszeniami zarejestrowanymi w Starostwie Powiatowym i posiadającymi osobowość prawną również tzw. grupy nieformalne. Są to projekty będące formą wsparcia działań na małą skalę, służącą aktywizacji lokalnych środowisk.

Podrozdział 5.10. Wartość dodana podejścia LEADER

Niniejszy rozdział zawiera odpowiedź na pytania ewaluacyjne: Czy działalność LGD wpływa na poprawę komunikacji pomiędzy różnymi aktorami, budowanie powiązań między nimi i sieciowanie? Czy stworzony dzięki wsparciu w ramach LSR potencjał rozwojowy jest w dostateczny sposób wykorzystywany i promowany? Czy projekty realizowane w ramach LSR są spójne ze zidentyfikowanym potencjałem rozwojowym obszaru objętego LSR i czy te projekty przyczyniają się do jego wzmocnienia? Czy przeprowadzone w ramach LSR inwestycje są komplementarne względem siebie lub względem wiodącego projektu/tematu określonego w LSR?

Jednym z założeń programu LEADER było budowanie więzi pomiędzy różnymi aktorami lokalnej przestrzeni społecznej. Ważną rolę miał do spełnienia lokalna grupa działania, z założenia służyć miała jako inicjator, ale także platforma do współpracy różnych podmiotów. Struktura stowarzyszenia jako partnerstwa trójsektorowego skutecznie zapewniała taką więź między przedstawicielami różnych sektorów (sektora społecznego, gospodarczego i publicznego) na poziomie lokalnym. **Realizacja LSR wpłynęła na poprawę lokalnego zarządzania - dzięki udziałowi społeczności i różnych podmiotów w podejmowaniu decyzji, zwiększeniu roli LGD w wielopoziomowym zarządzaniu i nabywaniu umiejętności zarządzania środkami publiczno-prywatnymi.** Lepsze efekty realizowanych projektów - dzięki pozyskaniu dodatkowych środków (zwiększeniu dźwigni finansowej), większej trwałości projektów, włączeniu nowych beneficjentów i podniesieniu poziomu lokalnej innowacji. Badanie z mieszkańcami pokazało dużą rozpoznawalność LGD wśród mieszkańców (ponad 90% pozytywnych odpowiedzi). Głównym źródłem informacji o działaniach LGD były instytucje (urząd, szkoła), na co wskazywało blisko 40% ankietowanych mieszkańców uczestniczących w badaniu kwestionariuszowym CAWI.

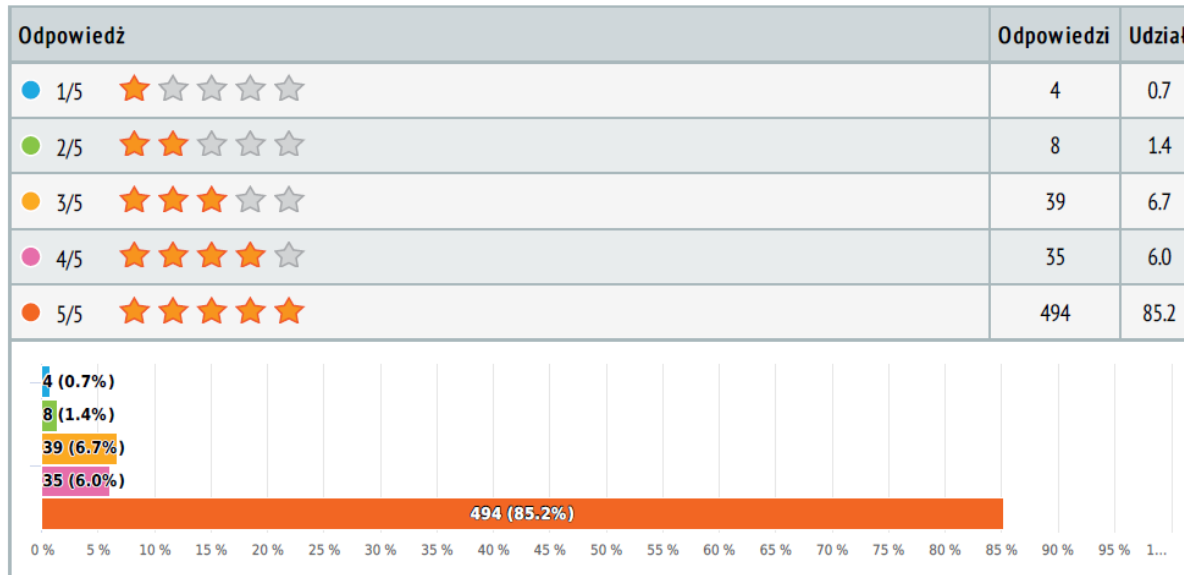
Wykres 11 Jeżeli zna Pan/i LGD, w jaki sposób dowiedział się Pan/i o Lokalnej Grupie Działania?

Źródło: ankieta kwestionariuszowa z mieszkańcami obszaru LSR, n=580

Mieszkańcy uczestniczący w badaniu internetowym generalnie pozytywnie oceniają działalność LGD.

Wykres 12 Jak Pan/i ocenia działalność Lokalnej Grupy Działania Kraina Mlekiem Płynąca (1 gwiazdka oznacza ocenę złą, 5 gwiazdek oznacza ocenę bardzo dobrą)

Źródło: ankieta kwestionariuszowa z mieszkańcami obszaru LSR, n=580

Realizacja LSR pozwoliła na osiągnięcie komplementarności realizowanych w ramach LSR projektów. Wartością dodaną realizacji LSR była możliwość wielofunduszowego oddziaływania na zdiagnozowane problemy. Tytułem wyjaśnienia należy wskazać, że komplementarność definiowana jest szeroko jako wzajemne uzupełnianie się interwencji oraz koordynacja działań realizowanych w ramach różnych funduszy oraz w ramach polityk krajowych na poszczególnych etapach: programowania, wdrażania, monitorowania i

ewaluacji, itp. Synergia z kolei, rozumiana jest jako ścisła współpraca różnych interwencji, wartość dodana wykraczająca poza sumę wszystkich rezultatów osiągniętych w poszczególnych programach²⁴. Komplementarność jest jedną z zasad przyznawania wsparcia przez Unię Europejską państwom członkowskim, określoną w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiającym wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego oraz Funduszu Spójności i uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006²⁵.

Rekomendacja: Dzięki pomocy LSR uzyskano efekt komplementarności środków pomocowych. Działo się tak głównie z powodu wielofunduszowego charakteru LSR, gdzie umożliwiono realizację projektów finansowanych zarówno ze środków na rozwój obszarów wiejskich (EFRROW), jak i środków polityki spójności (EFS, EFRR). W wielu infrastrukturalnych projektach rewitalizacyjnych realizowanych ze środków EFRR (działanie 8.6 Inwestycje na rzecz rozwoju lokalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego na lata 2014-2020) następnie organizowane były zajęcia i warsztaty skierowane do seniorów finansowane ze środków EFS (działanie 9.1 Rewitalizacja społeczna i kształtowanie kapitału społecznego). **Rekomenduje się preferowanie w LSR 2023-2027 komplementarności wykorzystania środków EFS+ z innymi funduszami pomocowymi (EFRR, EFRROW).**

Rozdział 6. Podsumowanie zawierające najważniejsze rekomendacje

Niniejszy rozdział zawiera podsumowanie najważniejszych rekomendacji wypracowanych w toku procesu badawczego

Badanie pokazało wysoki stopień realizacji celów LSR LGD Kraina Mlekiem Płynąca w okresie programowania 2014-2020. W ramach badania ex-post sformułowano rekomendacje dotyczące przede wszystkim wykorzystania wniosków z obecnego okresu LSR na kolejny na lata 2023-2027:

Lp.	Wniosek	Rekomendacja
1.	Analiza finansowa realizacji celów LSR pokazuje, że wydatkowano niemal wszystkie dostępne środki pomocowe	Rekomenduje się utrzymanie systematycznej wymiany informacji z Urzędem Marszałkowskim pełniącym

²⁴ Oznacza to, że interwencje powinny być realizowane i koordynowane tak, aby nie tylko wzajemnie się uzupełniały, ale też „współpracowały”.

²⁵ Kolejnym istotnym dokumentem odwołującym się do komplementarności i koordynacji wsparcia jest Umowa Partnerstwa (UP). Zaznaczono w niej chociażby, że „warunkiem koniecznym do osiągnięcia wysokiego poziomu skuteczności i efektywności polityki spójności jest wdrażanie katalogu interwencji w postaci komplementarnych i ściśle ukierunkowanych pakietów interwencji publicznych”.

	<p>w ramach LSR (EFRR, EFS, EFRROW) w kwocie 22,4 mln zł z dostępnego limitu środków w kwocie 23 mln zł. Pozostałe do wydatkowania blisko 600 tys. zł planuje się wydatkować w ramach zaplanowanych w I kwartale 2023 roku naborach. Również pod względem rzeczowym realizacja LSR jest na wysokim poziomie. LGD osiągnęło cele ogólne określone w LSR mierzone za pomocą wskaźników monitorowania. Spośród wskaźników oddziaływania nie osiągnięto zakładanych wartości wskaźnika mierzącego saldo migracji, co było spowodowane czynnikami zewnętrznymi nie odnoszącymi się do procesu realizacji LSR.</p>	<p>zadania IZ dla programu regionalnego i IW dla PS WPR 2023-2027 celem pozyskiwania informacji o zawartych umowach i wypłaconych środkach pomocowych.</p>
2.	<p>Analiza zmian w otoczeniu społeczno-gospodarczym wskazuje, że cele LSR 2014-2020 powinny być kontynuowane w latach 2023-2027. Szczególnie potrzeby w obszarze przedsiębiorczości mieszkańców są aktualne i wciąż wymagające wsparcia. Badania kwestionariuszowe z mieszkańcami pokazują, że opinie ankietowanych na temat warunków życia w gminach z obszaru LSR są jednoznacznie pozytywne. Badanie kwestionariuszowe pokazuje aktualny problem potrzeby realizacji kolejnych programów pomocowych przeznaczanych na rozwój przedsiębiorczości, wsparcia tworzenia pozarolniczych miejsc działalności zawodowej oraz wsparcia projektów infrastrukturalnych w obszarze kultury i dziedzictwa obszaru (wykorzystanie potencjału kulturowego Kurpi).</p>	<p>Rekomenduje się szczegółową analizę zakresu możliwego wsparcia dostępnego w LSR ze środków PS WPR 2023-2027 i programu regionalnego Fundusze Europejskie dla Podlaskiego 2021-2027. Wsparcie w obszarze dziedzictwa kulturalnego powinno wykorzystywać przede wszystkim dziedzictwo Kurpi.</p>
3.	<p>Wpływ LSR na kapitał społeczny jest wysoki. Należy jednak zaznaczyć, że</p>	<p>Pomimo braku doświadczeń LGD w realizacji projektów grantowych w</p>

	LGD nie korzystało w okresie 2014-2020 ze wsparcia w formie grantów.	perspektywie 2014-2020, rekomendować należy ten instrument realizacji LSR na kolejny okres programowania 2023-2027 jako narzędzie aktywizacji mieszkańców i lokalnych organizacji pozarządowych.
4.	Badanie pokazuje zatem aktualny problem potrzeby aktywizacji dzieci i młodzieży, szczególnie celem poprawy kondycji psychicznej i fizycznej (np. poprzez organizację zajęć sportowych, zajęć tanecznych i gimnastycznych, zajęć artystycznych i terapii integracji sensorycznej, zajęć pozalekcyjnych przy szkołach etc.). Problemem jest sytuacja dzieci, które mają ograniczony dostęp do kultury.	Zasadne będzie promowanie w kolejnej perspektywie operacji organizacji pozarządowych realizujących projekty kulturalne (występy artystyczne, teatralne). Projekty społeczne powinny uzupełniać dostępną ofertę zajęć edukacyjnych czy sportowych dostępnych dla dzieci i młodzieży w gminie. W Diagnozie LSR 2023-2027 zasadne będzie dokonanie analizy obecnej oferty, jaka jest dostępna dla ludzi młodych na obszarze LSR i zaplanowanie działań pomocowych do niej komplementarnych.
5.	Badanie nie pozwoliło na wskazanie, czy wsparcie koncepcji Smart Villages powinno zostać wprowadzone do LSR, ponieważ LGD nie stosowało tego podejścia w okresie 2014-2020.	Skutecznym narzędziem wsparcia organizacji pozarządowych 2023-2027 może być opracowanie koncepcji wioski tematycznej, czy zagrody edukacyjnej wykorzystując potencjał obszaru LSR (tj. wioska kurpiowska w Turośli, wioska jałowcowa w miejscowości Dobry Las, miasteczko szachowe w Stawiskach).
6.	LGD skutecznie wspierało przedsiębiorczość na obszarze LSR. Do końca 2023 roku ze środków LSR powstanie 94 nowych miejsc pracy (z czego 22 ze środków EFS i 72 projekty ze środków PROW 2014-2020).	W kolejnym okresie 2023-2027 zaleca się różnicowanie wsparcia na premię na zakładanie firm usługowych i produkcyjnych, wskazując wyższą kwotę wsparcia na założenia działalności polegającej na produkcji, niż na usługach. Rozważenia wymaga opracowanie projektu LGD sieciującego lokalnych przedsiębiorców i organizacje pozarządowe z terenu LSR. Kwestie te powinny zostać przesądzone na etapie pogłębionej diagnozy obszaru LSR 2023-2027.
7.	LGD ma dobre doświadczenia wsparcia lokalnego potencjału turystycznego	Zaleca się kontynuację wsparcia rozwoju lokalnego potencjału turystycznego i

	wykorzystującego atrakcyjne zasoby Kurpi.	kulturowego w okresie 2023-2027 wykorzystując lokalne zasoby; zaleca się preferowanie w operacjach wykorzystanie dziedzictwa Kurpi.
8.	Badanie pokazało, że LGD skutecznie wpływało swoimi działaniami na pomoc dla osób zaliczonych do grupy defaworyzowanej. Potrzebą aktualną obszaru LSR powinno być zapewnienie opieki dla osób potrzebujących szczególnie w miejscu zamieszkania.	<p>LGD powinno kontynuować działania w skali lokalnej na rzecz ograniczania ubóstwa i wykluczenia społecznego.</p> <p>Uwzględniając dostępne typy wsparcia w ramach Fundusze Europejskie dla Podlaskiego 2021-2027 zaleca się wsparcie usług społecznych szczególnie w formie zapewnienia tzw. przerwy wytchnieniowej dla opiekunów niepełnosprawnych osób zależnych. Zasadna jest kontynuacja stosowania kryterium komplementarności projektów, np. preferując projekty społeczne realizowane w infrastrukturze poddanej remontowi w okresie 2014-2020 ze środków LSR. Aktywizacja seniorów mieszkańców LSR może być realizowana poprzez realizację operacji z zakresu włączenia społecznego, cyfrowego itp.</p>
9.	Stosowane kryteria oceny i wyboru operacji generalnie nie budziły wątpliwości w ocenie i ich zrozumieniu przez wnioskodawców.	Sugeruje się, doprecyzowanie podejścia do kwestii oceny innowacyjności poprzez przyjęcie skali innowacyjności, np. 6 pkt za innowacyjność kreatywną, 3 pkt za innowacyjność imitującą, 0 pkt za brak innowacyjności. Przy ocenie kryterium innowacyjności zaleca się wymaganie odniesienia do lokalnych uwarunkowań danej operacji.
10.	LGD realizowała zarówno krajowe i międzynarodowy projekt współpracy. Badanie pokazało skuteczność projektów współpracy, jako formy realizacji celów LSR. Podstawowym efektem realizowanych działań było zwiększenie promocji obszaru LSR.	Zasadne jest kontynuowanie efektów projektów współpracy w okresie 2023-2027 szczególnie w obszarze promocji rozwoju kapitału społecznego i przedsiębiorczości mieszkańców w postaci tworzenia wiosek tematycznych i zagród edukacyjnych, które oprócz promocji regionu mogą stanowić dodatkowe źródło dochodu dla mieszkańców.

11.	LGD stosowała różne dedykowane mieszkańcom formy informacji i promocji swojej działalności i oferty wsparcia. Efektywnie i skutecznie docierała do mieszkańców. Działania LGD były skuteczne, co potwierdza zainteresowanie konkursami i dobrej jakości składane wnioski.	Zaleca się kontynuację działań z Planu Komunikacji uzupełniając je o opracowanie publikacji dobrych praktyk projektów LSR oraz uruchomienie Funpage LGD na Facebook-u, która to forma kontaktu z mieszkańcami obszaru LSR nie była wykorzystywana w perspektywie 2014-2020.
-----	---	---

Spis ilustracji

Spis tabel

Tabela 1 Zakres oceny i pytania badawcze badania ewaluacyjnego ex-post LGD6

Tabela 2 Liczba mieszkańców obszaru LSR na koniec 2022 r.13

Tabela 3 Ludność według ekonomicznych grup wieku na obszarze LSR na 2020 rok13

Tabela 4 Migracje na obszarze LSR14

Tabela 5 Udział osób korzystających ze świadczeń społecznych w ludności ogółem [%] i Osoby korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej16

Tabela 6 Średnia arytmetyczna wskaźnika G gmin objętych obszarem LSR oraz według stanu na koniec 2020 r.16

Tabela 7 Liczba nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON na 10 tys. ludności17

Tabela 8 Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym [%]18

Tabela 7 Cel ogólny 1. Poprawa konkurencyjności lokalnej gospodarki i tworzenie miejsc pracy wg. stanu na koniec roku 202227

Tabela 8 Cel ogólny 2. Poprawa jakości życia mieszkańców wg. stanu na koniec roku 202228

Tabela 9 Cel ogólny 3. Niwelowanie różnic w dostępie do usług społecznych i zatrudnienia na obszarach Lokalna Strategią Rozwoju wg. stanu na koniec roku 202229

Tabela 10 Cel ogólny 4. Rozwój rewitalizacji społecznej i kształtowanie kapitału społecznego wg. stanu na koniec roku 202230

Tabela 11 Przeprowadzone nabory LGD Kraina Mlekiem Płynąca na grudzień 2022 r.52

Spis zdjęć

Zdjęcie 4 Dokumentacja zdjęciowa przedstawienia „Gody, gody i po godach” oraz sztuki teatralnej pn. „Òd Gwiôzdczi do swiätégò Mòrcëna Sztërë Cządë Rokù na Kaszëbach” w ramach projektu współpracy LGD pn. „Tożsamość kulturowa skarbem Kurpi i Kaszub”45

Zdjęcie 5 Dokumentacja zdjęciowa konferencji podsumowującej projekt współpracy pn. „Odnawialne Źródła Energii Przyszłością Obszaru Lokalnych Grup Działania”46

Zdjęcie 6 Strona internetowa LGD Kraina Mlekiem Płynąca49

Zdjęcie 7 Biuletyn informacyjny Walory turystyczno-krajoznawcze LGD Kraina Mlekiem Płynąca49

Zdjęcie 8 Publikacja „8 gmin w jednej krainie”50

Zdjęcie 9 Obszary wymagające weryfikacji i działania w ramach optymalizacji strony internetowej LGD Kraina Mlekiem Płynąca51

Spis wykresów

Wykres 1 Cechy inicjatywy LEADER8

Wykres 2 W jakim stopniu zgadza się Pan/i lub nie zgadza ze stwierdzeniem „moja gmina jest18

Wykres 3 W jakim stopniu zgadza się Pan/i lub nie zgadza ze stwierdzeniem „w ostatnim roku19

Wykres 4 Jak obecnie ocenia Pan/i swoją gminę pod względem:20

Wykres 5 Proszę ustosunkować się do poniższych stwierdzeń dotyczących ostatniego roku22

Wykres 6 Czy jest Pan/i zadowolony/a z warunków życia w gminie [nazwa]?23

Wykres 7 Jeżeli rozważa Pan/i zmianę miejsca zamieszkania, powodem jest....24

Wykres 8 Czy Pan/i osobiście korzystał/a z infrastruktury / obiektów finansowanych ze środków unijnych w ostatnim roku?24

Wykres 9 Czy Pan/i osobiście korzystał/a z projektów takich jak szkolenia, spotkania, festyny finansowanych ze środków unijnych w ostatnim roku?25

Wykres 10 Proszę sobie wyobrazić, że ma Pan/i możliwość decydowania o podziale dodatkowych środków finansowych w swojej gminie. Które z poniżej wymienionych obszarów dofinansował/a/by Pan/i w pierwszej kolejności?26

Wykres 11 Jeżeli zna Pan/i LGD, w jaki sposób dowiedział się Pan/i o Lokalnej Grupie Działania?56

Wykres 12 Jak Pan/i ocenia działalność Lokalnej Grupy Działania Kraina Mlekiem Płynąca (1 gwiazdka oznacza ocenę złą, 5 gwiazdek oznacza ocenę bardzo dobrą)56

Aneksy tworzone w toku realizacji badania

Kwestionariusz ankiety skierowanej do mieszkańców obszaru LSR

Ankieta dla mieszkańców gmin członkowskich LGD Kraina Mlekiem Płynąca

Szanowni Państwo,

Zapraszamy Państwa – mieszkańców naszego regionu a zwłaszcza gmin, które są położone w obszarze działania **Lokalnej Grupy Działania Kraina Mlekiem Płynąca** do wyrażenia opinii na temat warunków życia w Państwa gminie.

Ankieta jest anonimowa a jej wyniki posłużą wyłącznie temu, aby dostosować Lokalną Strategię Rozwoju do potrzeb mieszkańców i regionu i zrealizować badanie ewaluacyjne oceny wdrożenia Lokalnej Strategii Rozwoju LGD Kraina Mlekiem Płynąca.

Wszelkie wyjaśnienia udziela biuro LGD, tel. 86 279 19 10, mail: biuro@krainamlekiemplynaca.pl

W jakim stopniu zgadza się Pan/i lub nie zgadza ze stwierdzeniem „w ostatnim roku warunki do życia w mojej gminie poprawiły się”? (Prosimy o zaznaczenie „x” właściwej odpowiedzi)

- Zdecydowanie tak Raczej Tak Trochę tak/trochę nie Raczej nie Zdecydowanie nie
 Nie mam zdania

Jak obecnie ocenia Pan/i swoją gminę pod względem: (Prosimy o zaznaczenie „x” właściwej odpowiedzi)

	Bardzo dobrze	Dobrze	Trochę dobrze/trochę źle	Źle	Bardzo źle	Nie mam zdania
Atrakcyjności turystycznej	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Promocji dziedzictwa kulturowego, zasobów naturalnych i turystyki	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Infrastruktury i oferty kulturalnej	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Infrastruktury i oferty sportowej i rekreacyjnej	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Infrastruktury drogowej	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Zaangażowania mieszkańców w rozwiązywanie lokalnych problemów	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tożsamości mieszkańców z regionem	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Działań i usprawnień na rzecz osób niepełnosprawnych	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Działań na rzecz bezrobotnych	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Działań na rzecz osób przed 34 rokiem życia	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Działań na rzecz osób po 50 roku życia	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Działań na rzecz kobiet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Możliwości zatrudnienia poza rolnictwem	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Sprzyjających warunków dla przedsiębiorców i prowadzenia firmy	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Proszę ustosunkować się do poniższych stwierdzeń dotyczących ostatniego roku: (Prosimy o zaznaczenie „tak”, „nie” lub „nie wiem”)

	Tak	Nie	Nie wiem
Uczestniczyć w wydarzeniach organizowanych przez gminę (kulturalnych, rekreacyjno-sportowych, obchodach świąt etc.)	☐	☐	☐
Biorę udział w przygotowywaniu gminnych wydarzeń (sam albo w ramach grupy, do której należę)	☐	☐	☐
Należę do stowarzyszenia/organizacji pozarządowej (stowarzyszenie, fundacja)	☐	☐	☐
Należę do nieformalnej grupy społecznej (koła gospodyń etc.)	☐	☐	☐
Mam możliwości, by wypowiadać się na temat ważnych zagadnień (dotyczących gminy i mojej miejscowości)	☐	☐	☐
Jestem członkiem rady/komitetu (np. w szkole, klubie sportowym, przedsiębiorstwie)	☐	☐	☐

Znam najważniejsze fakty historyczne dotyczące mojej miejscowości/gminy	☐	☐	☐
Potrafię wskazać najważniejsze atrakcje turystyczne w okolicy	☐	☐	☐
Na terenie mojej gminy mogę rozwijać się zawodowo	☐	☐	☐
W mojej gminie powstaje wiele firm	☐	☐	☐
W mojej gminie chętnie inwestują przedsiębiorcy	☐	☐	☐
Na terenie mojej gminy są sprzyjające warunki dla turystów i osób przyjezdnych	☐	☐	☐

Czy jest Pan/i zadowolony/a z warunków życia w gminie [nazwa]? (Prosimy o zaznaczenie „x” właściwej odpowiedzi)

- Zdecydowanie tak Raczej tak Raczej nie Zdecydowanie nie Nie mam zdania

Czy rozważa Pan/i zmianę miejsca zamieszkania?

- TAK
 NIE

Jeżeli rozważa Pan/i zmianę miejsca zamieszkania, powodem jest....

- Trudny dostęp do edukacji Trudny dostęp do instytucji kultury Utrudniony dostęp do placówek opieki nad dziećmi Brak perspektyw zawodowych
 Powody osobiste/rodzinne
 Inna

Czy Pan/i osobiście korzystał/a z infrastruktury / obiektów finansowanych ze środków unijnych w ostatnim roku? (Prosimy o zaznaczenie „x” właściwej odpowiedzi)

- Tak często
 Tak, czasem
 Trudno powiedzieć
 Nie

Czy Pana/i zdaniem projekty związane z poprawą infrastruktury cieszą się lub nie cieszą zainteresowaniem mieszkańców? (Prosimy o zaznaczenie „x” właściwej odpowiedzi)

- Tak
 Ani tak, ani nie
 Nie

Czy Pan/i osobiście korzystał/a z projektów takich jak szkolenia, spotkania, festyny finansowanych ze środków unijnych w ostatnim roku? (Prosimy o zaznaczenie „x” właściwej odpowiedzi)

- Tak często
 Tak, czasem
 Trudno powiedzieć
 Nie

Czy Pana/i zdaniem projekty te cieszą się lub nie cieszą zainteresowaniem mieszkańców? (Prosimy o zaznaczenie „x” właściwej odpowiedzi)

- Tak
 Ani tak, ani nie
 Nie

Proszę sobie wyobrazić, że ma Pan/i możliwość decydowania o podziale dodatkowych środków finansowych w swojej gminie. Które z poniżej wymienionych obszarów dofinansował/a/by Pan/i w pierwszej kolejności? (Prosimy o zaznaczenie „x” trzech najważniejszych)

☐ Promocja obszaru, dziedzictwa kulturowego, zasobów naturalnych, turystyki	☐ Infrastruktura i oferta kulturalna	☐ Infrastruktura i oferta sportowa i rekreacyjna	☐ Infrastruktura społeczna (świetlice, miejsca spotkań)
☐ Infrastruktura drogowa	☐ Aktywność społeczna mieszkańców (zaangażowania w sprawy lokalne)	☐ Działania wzmacniające tożsamość mieszkańców z regionem	☐ Działania wynikające z inicjatywy mieszkańców
☐ Warunki życia osób niepełnosprawnych	☐ Zmniejszenie liczby osób bezrobotnych	☐ Zwiększenie liczby miejsc pracy poza rolnictwem	☐ Działania umożliwiające podjęcie pracy przez osoby przed 34 rokiem życia
☐ Działania umożliwiające podjęcie pracy przez osoby po 50 roku życia	☐ Działania umożliwiające podjęcie pracy przez kobiety	☐ Działania ułatwiające założenia i prowadzenia działalności gospodarczej	

Czy zna Pan/i Lokalną Grupę Działania Kraina Mlekiem Płynąca z siedzibą w Małym Płocku?

□

- TAK NIE

Jeżeli zna Pan/i LGD, w jaki sposób dowiedział się Pan/i o Lokalnej Grupie Działania?

- od znajomych, sąsiadów w instytucji (urząd, szkoła) z lokalnej prasy widziałem/am działania LGD
- uczestniczyłem/am w działaniach LGD/ brałem/am udział w projekcie

Jak ocenia Pani/Pan świadczone w ubiegłym 2021 roku przez pracowników Biura LGD doradztwo w zakresie pozyskiwania środków w ramach RLKS (Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność) przygotowania wniosków o przyznanie pomocy/wniosków o płatność? (jedna gwiazdka oznacza słabą ocenę, pięć gwiazdek oznacza bardzo dobrą ocenę)

☆☆☆☆☆ / 5

Jakie Pan/i zdaniem działania informacyjno-promocyjne należy wzmocnić, aby informacje te docierały do jak największej grupy osób zainteresowanych pozyskaniem wsparcia ze środków LSR? (Proszę przydzielić max. 100 dostępnych punktów na różne typy działań)

Przypisać: 100 punktów

Spotkania informacyjne	<input type="text"/>
Materiały informacyjne (publikacje, broszury, ulotki)	<input type="text"/>
Kampanie w mediach społecznościowych (Facebook)	<input type="text"/>
Festyny i dożynki itp.	<input type="text"/>
Inne nie wymienione wyżej działania, wpisz	<input type="text"/>

Jak można ocenić działania informacyjno-promocyjne prowadzone przez LGD w ubiegłym 2021 roku?

- Dobrze zaplanowane i przygotowane w sposób przejrzysty Średnio zrozumiałe dla osób niezwiązanych z funduszami unijnymi Niejasne i zbyt rzadkie Trudno powiedzieć
- jak poprawić nasze działania, napisz: ...

Co możemy usprawnić w naszej pracy? Na jakich obszarach naszej pracy powinniśmy się skoncentrować w obecnym roku?

METRYCZKA. Status na rynku pracy:

- Osoba (fizyczna, prawna lub inna) prowadząca działalność gospodarczą
- Osoba bezrobotna
- Inny typ, jaki?
- Osoba zatrudniona w rolnictwie
- Osoba zatrudniona poza rolnictwem
- Osoba ucząca się/studiująca

METRYCZKA. Płeć

- Kobieta Mężczyzna

METRYCZKA. Niepełnosprawność

- Osoba niepełnosprawna, posiadająca orzeczenie o niepełnosprawności
- Osoba pełnosprawna

METRYCZKA. Wykształcenie:

- podstawowe zasadnicze zawodowe
- średnie policealne licencjat, inżynier wyższe magisterskie

METRYCZKA. Wielkość gospodarstwa rolnego

- nie posiadam gospodarstwa rolnego
- do 5 ha 5-10 ha 11-20 ha 21-50 ha powyżej 50 ha

METRYCZKA. Wykształcenie:

- podstawowe zasadnicze zawodowe
- średnie policealne licencjat, inżynier wyższe magisterskie

METRYCZKA. Wielkość gospodarstwa rolnego

- nie posiadam gospodarstwa rolnego
- do 5 ha 5-10 ha 11-20 ha 21-50 ha powyżej 50 ha

METRYCZKA. Miejsce zamieszkania: gmina

- Gmina Mały Płock
- Gmina Grabowo
- Gmina Kolno (gmina wiejska)
- Gmina Kolno (gmina miejska)
- Gmina Stawiski
- Gmina Turośl
- Gmina Nowogród
- Gmina Zbójna

MM Consult sp. z o.o.

MM CONSULT sp. z o.o.
ul. Płocka 15c lok. 4, 01-231 Warszawa
tel. 660 288 138
KRS: 0000813826 REGON: 384866265 NIP:
5272912031

XII Wydział Gospodarczy Krajowego Rejestru Sądowego
ul. Czerniakowska 100, 00 - 454 Warszawa
Wysokość kapitału zakładowego 5000,00 zł